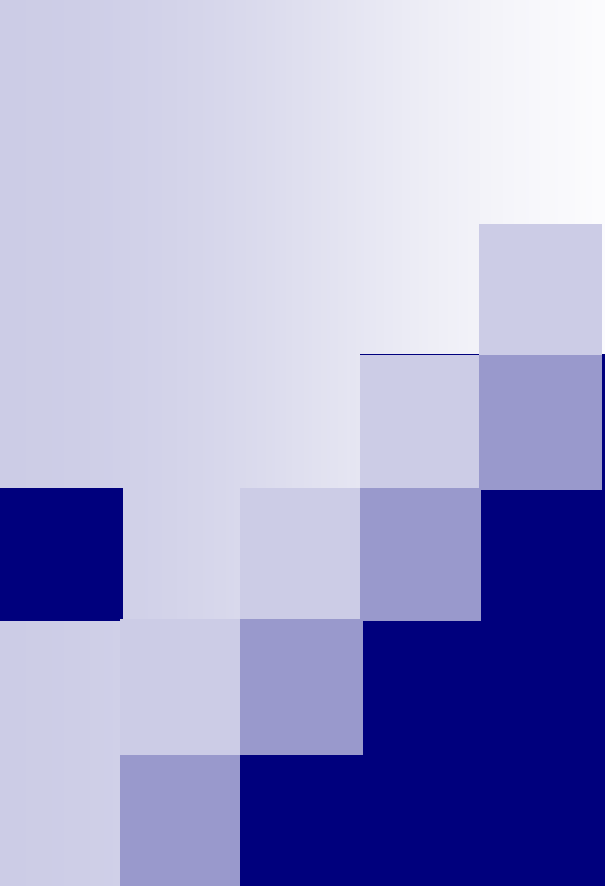

ORGANIZACIJA RAČUNALNIKOV

Povzetki predavanj

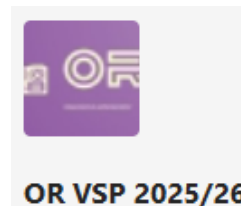
1. Uvod v organizacijo računalnikov in digitalna vezja

Robert Rozman

rozman@fri.uni-lj.si

Organizacija računalnikov – Splošno

- Spletne strani: <http://ucilnica.fri.uni-lj.si>
- Komunikacija, vsebine (predavanja, vaje):
 - MS Teams
 - Koda za vstop: **ebpz87j**
- Statične vsebine, video posnetki (predavanja, vaje):
 - <https://unilj.sharepoint.com/sites/LAPSYEmbeddedAcademy/>

LAPSY Embedded Academy

Home

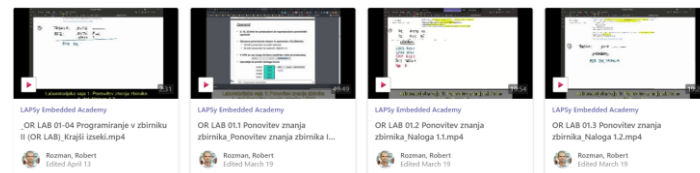
+ New

Discard changes

Page details

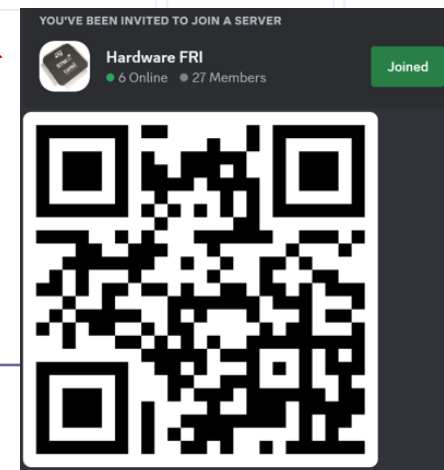
Analytics

Programiranje v zbirniku ARM II (OR LAB I)
Programiranje v zbirniku ARM III - STM32H7 (OR LAB II)
MiMo model CPE – Predavanja
MiMo model CPE - Laboratorijska vaja

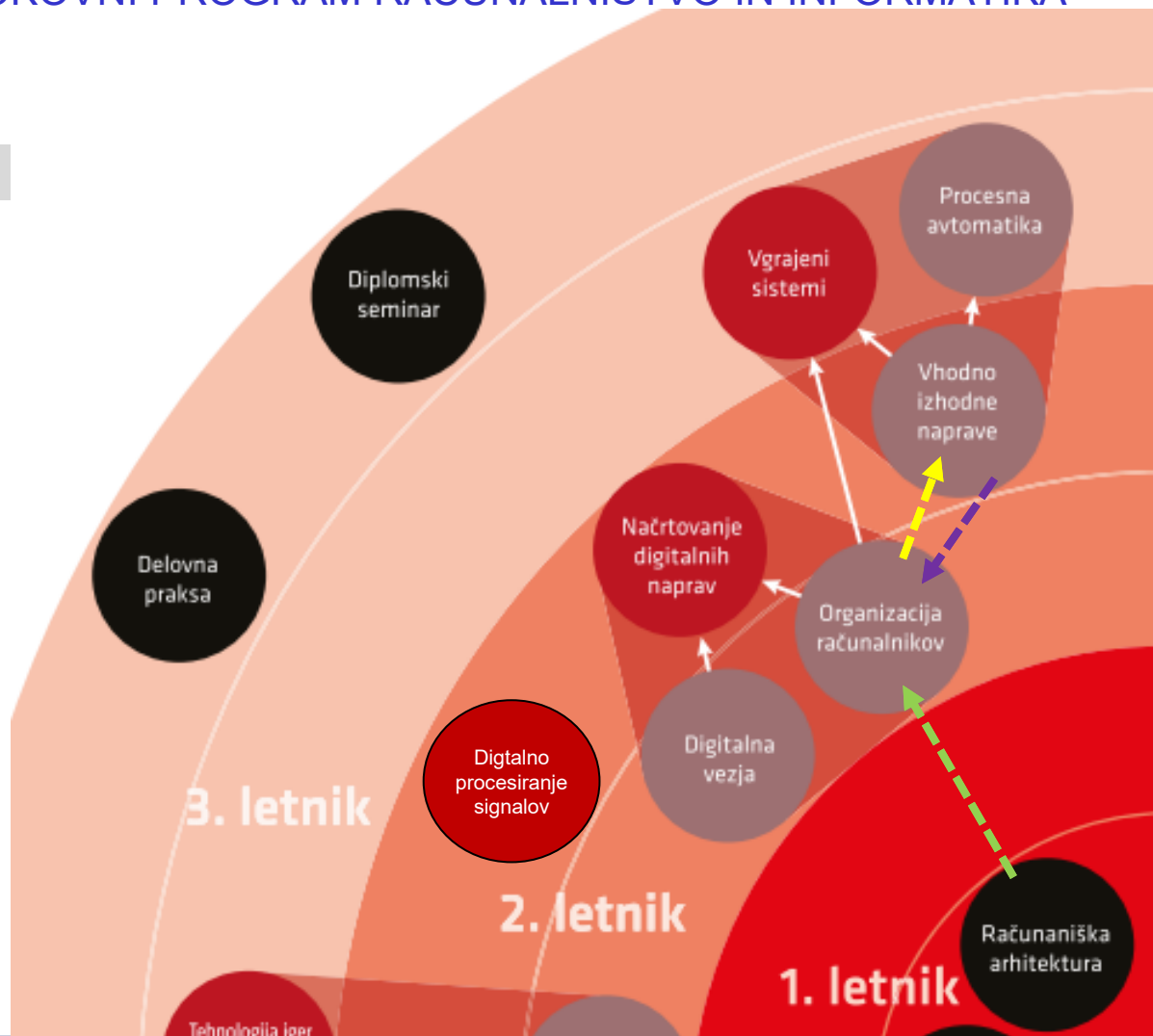
- Discord: „Hardware FRI“
- Moj e-naslov: rozman@fri.uni-lj.si
- Govorilne ure: po razporedu v R2.40 ali R2.50
Občasne spremembe bodo pravočasno objavljene na učilnici
Najava: email (lahko se dogovorimo kadarkoli)

■ **Vedno dobrodošli !!!**

VISOKOŠOLSKI STROKOVNI PROGRAM RAČUNALNIŠTVO IN INFORMATIKA

Priporočilo

■ Robert Rozman

rozman@fri.uni-lj.si

■ Pregled obravnavanih tem na predavanjih :

1. Uvod v organizacijo računalnikov in digitalna vezja
 2. Osnove integriranih dig. vezij (TTL, CMOS, VLSI)
 3. Mikroarhitekturni nivo računalnika (*CPE, MiMo-DN1, ARM-DN2*)
 4. Paralelizem na nivoju ukazov (*cevovod, superskalarni procesorji*)
 5. Paralelizem na nivoju procesorjev (*multiprocesorji, multiračunalniki*)
-
6. V/I naprave in prenosi (*PCI, PCI Express, USB, QPI*) -> predmet VIN

Vmes: primeri organizacije računalnika – ARM (STM32-F4, F7, FRI-SMS), Intel, AMD

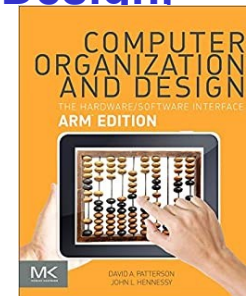
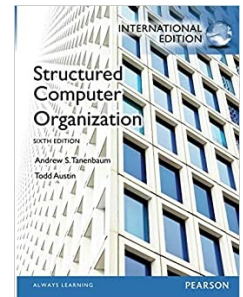
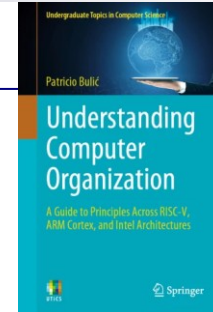
Literatura (dosegljiva v FRI/FKKT knjižnici):

Najboljši vir - so predavanja in vaje !

- P. Bulić: **Understanding Computer Organization**
- D.M.Kodek: **Arhitektura in organizacija računalniških sistemov**
 - (oznaka [Kodek] v nadaljevanju)
- Tanenbaum: **Structured Computer Organization, 6th Edition**
 - (oznaka [Tan] v nadaljevanju)
- Patterson, Hennessy: **Computer Organization and Design, 5th+ Edition**
 - (oznaka [Patt] v nadaljevanju)

Ocena

- 50% sprotno delo (DN1, DN2, neobvezni deli nalog)
- 50% ustni izpit

Mnenja slušateljev (2022/23) - izbor:

Izvedba predmeta in izvajalec:

■ Dobro:

- Zanimiva snov na predavanju in vajah najbolj mi je bil **všeč pogovor o novejši procesorjih in kaj se dogaja v tem prostoru desktop procesorjev**
- Izjemna predavanja, **snov je predstavljena zanimivo in povsem jasno**. Praktični del je prav tako komplementaren predavanjem v snovi.
- Neverjetno dober pedagog, ki **se trudi in s študenti ohranja pristen odnos**. Vedno je korekten in pripravljen pomagati ter se prilagoditi.

■ Izboljšat:

- ☐ Domače naloge bi bile lahko **objavljene malo prej**
- ☐ Mogoče uporaba kakšnih **animacij ki prikazujejo delovanje naprav - npr. cevovoda**.
- ☐ Vsebina je zelo obširna, ampak razložena na razumljiv način in brez pretiranega žargona. Vaje so zelo zabavne.
- ☐ Vaje so izvedene konkretno. Tako v živo kot z dodano literaturo in posnetki. **Definitivno pridejo za razumevanje vaj prav posnetki**, saj včasih ob prvem in drugem trenutku zadeve mogoče ne razumemo, ko pa jo kasneje ponovno prejmemo preko posnetka pa "klikne".

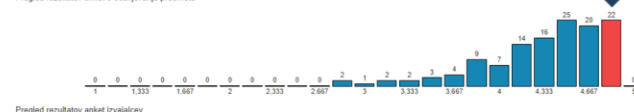
Izbran predmet: OR (63717)

Povpr. ocena/max. [št. odg./vsi]	2022/23	2021/22	2020/21
Predmet	4.81/5 [54/61]	4.87/5 [61/64]	4.90/5 [37/41]
Izvajalec	4.96/5 [54/61]	4.90/5 [61/64]	4.96/5 [37/41]

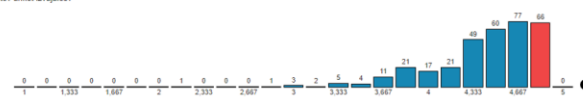

2022/23 (percentil-89,94)

Pregled rezultatov anket o ocenjevanju predmeta

Pregled rezultatov anket o ocenjevanju izvajalcev

Izhodišča (2023/24) :

- **Uvajanje STM32H7**
- **več platform (STM32F4, FRI-SMS), razvojnih okolij (VSC)**
- **več skupnega dela na laboratorijskih vajah**
- **več dvosmerne interakcije**

Mnenja slušateljev (2023/24) - izbor:

Izvedba predmeta in izvajalec:

■ Dobro:

- **dobro spisane prosojnice in vnaprej posneti posnetki**, za vaje in predavanja
- Zelo prijazen profesor ki se resnično trudi da bi vsi razumeli kaj se učimo in vse spodbuja k spraševanju če česa ne razumemo. vedno **rad odgovarja na vprašanja tudi če so nekoliko neumna ali začetniška**. res dobro je da konstanto podpira učence da smo vsi sposobni razumeti te zadeve in res se trudi da nam bi bil predmet zanimiv. prav tako se je pripravljen prilagajati in spreminjati če komu kaj ne ustreza. vseč mi je roki niso fiksi in so lahko projektne naloge bolj kvalitetno narejene. Prav tako **mi je všeč da objavlja posnetke vaj in pa tudi svoje zapiske s predavanj**.

■ Izboljšat:

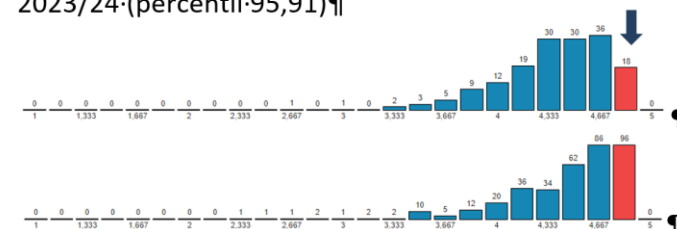
- Včasih **grdo piše** in si zato so njegovi zapiski kdaj nekoliko nerazumljivi. Prav tako menim, da bi bili lahko **optji malo bolj razločno narejeni**, v smislu da je na enem slajdu veliko stvari napisanih in zato ne veš kje bi začel brati in kaj je sploh pomembno.

Izbran predmet—OR-(63717)—¶

Povpr.ocena/max. [št.odg./vsj]¶	2023/24¶	2022/23¶	2021/22¶
Predmet¶	4.93/5·[47/53]¶	4.81/5·[54/61]¶	4.87/5·[61/64]¶
Izvajalec¶	4.95/5·[47/53]¶	4.96/5·[54/61]¶	4.90/5·[61/64]¶

¶

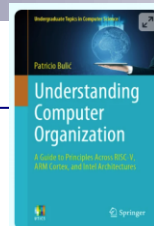
2023/24·(percentil-95,91)¶

Izhodišča (2024/25) :

- **Utrjevanje STM32H7**
- **več platform (STM32F4, FRI-SMS), razvojnih okolij (VSC)**
- **več skupnega dela na laboratorijskih vajah**
- **več dvosmerne interakcije**

Izhodišča 2024:

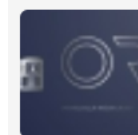

Understanding Computer Organization

A Guide to Principles Across RISC-V, ARM Cortex, and Intel Architectures

Textbook | © 2024

- **Živa izvedba** predavanj in vaj
- Orodja :
 - ☐ e-učilnica
 - ☐ MS Teams
 - **Komunikacija** (govorilne ure, pogovor, pomoč), OneNote zvezek
 - ☐ Discord(<https://discord.gg/nmzjQU7me7>)
- Izhodišča:
 - ☐ karseda aktivno sodelovanje, pogovor, debata...
 - ☐ **radovednost + znanje = dober „razvijalec“**
 - ☐ **lastne ideje -> domači nalogi (DN1-MiMo, DN2-ARM)**
- Novosti:
 - ☐ **izbira platforme (ARM Cortex H7, F4), IDE (CubeIDE, VSC)**
 - ☐ **Logisim-Evolution (cegovodni MiMo, časovnik, GPIO)**

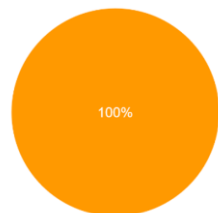
OR VSP 2024/25

Posebnosti 2024

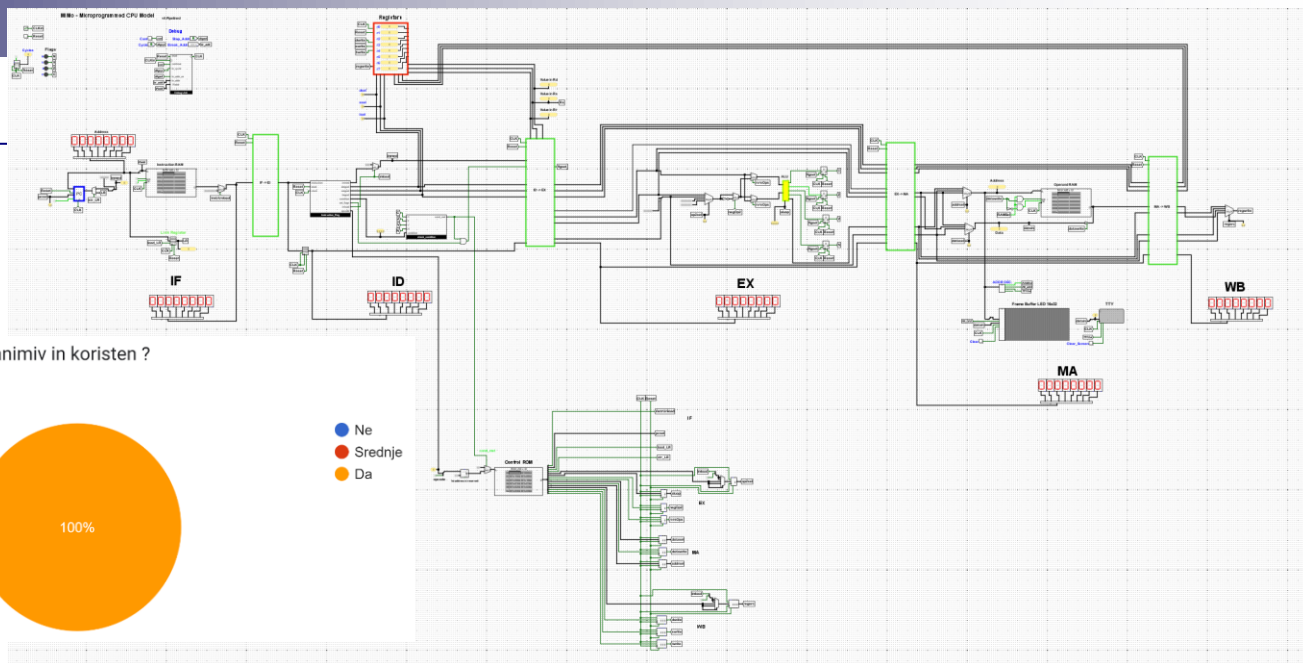
■ Novosti:

Je MiMo model bil zanimiv in koristen ?

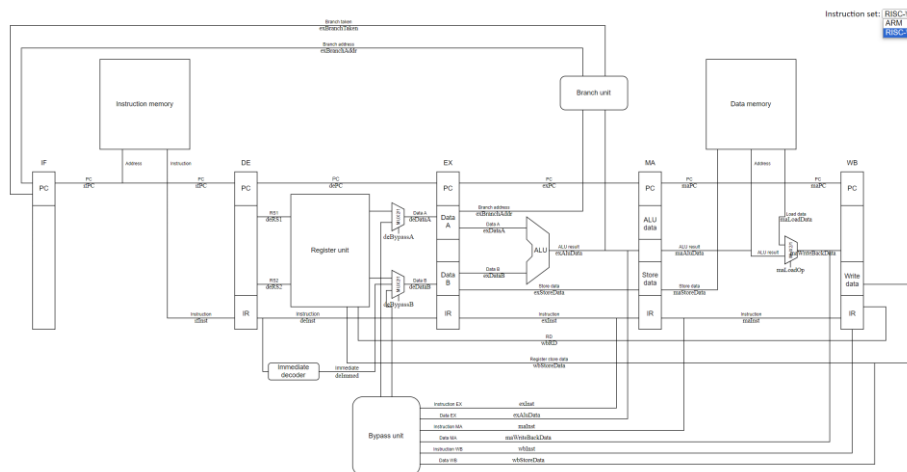
6 responses

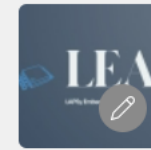

● Ne
● Srednje
● Da

- MiMo v2 - cevovodna izvedba
- Spletni simulator cevovoda (ARM/RISC-V)

LAPSy Embedded Academy

Posebnosti 2024

■ Novosti:

□ MS Teams: LEA - Lapsy Embedded Academy

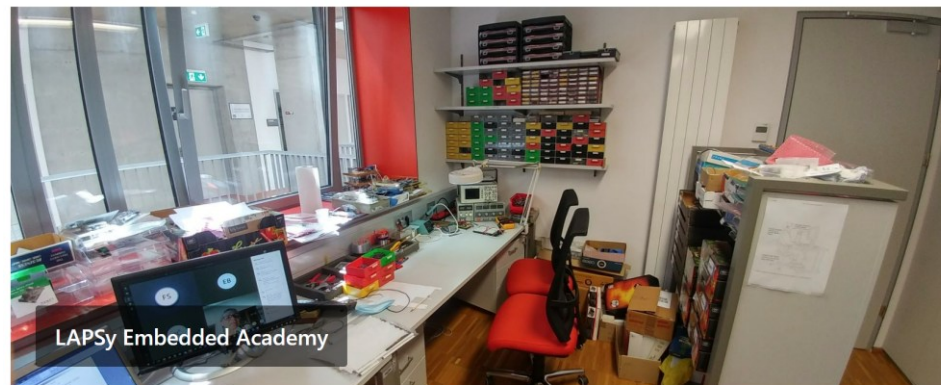
- Statične vsebine predmetov RA, OR in VIN (ter ostalimi)

□ UL portal: Lapsy Embedded Academy

- Interni portal navdušencev nad vgrajenimi sistemi in nizkonivojskim programiranjem

- <https://unilj.sharepoint.com/sites/LAPSYEmbeddedAcademy/>

ty5qjm9

LAPSy Embedded Academy

Platforma za študente in navdušence vgrajenih sistemov ter nizkonivojskega programiranja.

Mnenja slušateljev (2024/25) - izbor:

Izvedba predmeta in izvajalec:

■ Dobro:

- Študent se lahko tako zares **posveti raziskovanju stroke** **namesto nesmiselnemu nabiranju točk**
- Prav tako **mi je všeč da objavlja posnetke vaj in pa tudi** **svoje zapiske s predavanj**

■ Izboljšat:

- ☐ **Manj lahko ponavljate prejšnjo snov** na začetku predavanja
- ☐ Prosojnice imajo veliko informacij, ki so dobre za splošno razgledanost, vendar **ni povsem jasno, kateri deli so pomembni**
- ☐ Moj predlog: **uvod v delovanje CPE s nececovodno verzijo, nato pa nadgradnja znanja s cevovodno verzijo modela MiMo**

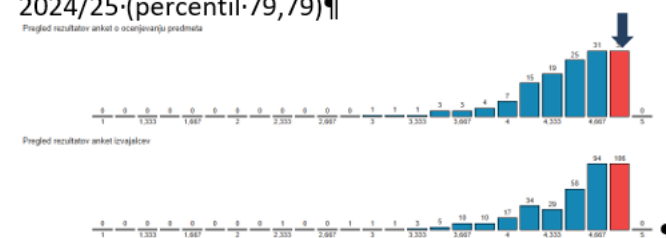
Izbran predmet: OR (63717)

Povpr. ocena/max. [št.odg./vsi]	2024/25	2023/24	2022/23
Predmet	4.80/5-[52/60]	4.93/5-[47/53]	4.81/5-[54/61]
Izvajalec	4.88/5-[52/60]	4.95/5-[47/53]	4.96/5-[54/61]

2024/25 (percentil 79,79)

Pregled rezultatov anket o ocenjevanju predmeta

Izhodišča (2025/26) :

- **Utrjevanje STM32H7**
- **več skupnega dela na laboratorijskih vajah**
- **več dvosmerne interakcije, sodelovanja**
- **inženirsko delovanje**
- **izvedba:**
 - **prosojnice**
 - **DN1: MiMo model V1, V2**
 - **DN2: Osnovni projekt STM32**

Izhodišča 2025

■ Priložnosti za sodelovanje:

- ☐ e-učilnica, vaje, predavanja
- ☐ MS Teams
 - **Komunikacija** (govorilne ure, pogovor, pomoč), OneNote zvezek
- ☐ Discord(<https://discord.gg/nmzjQU7me7>)

■ Izhodišča:

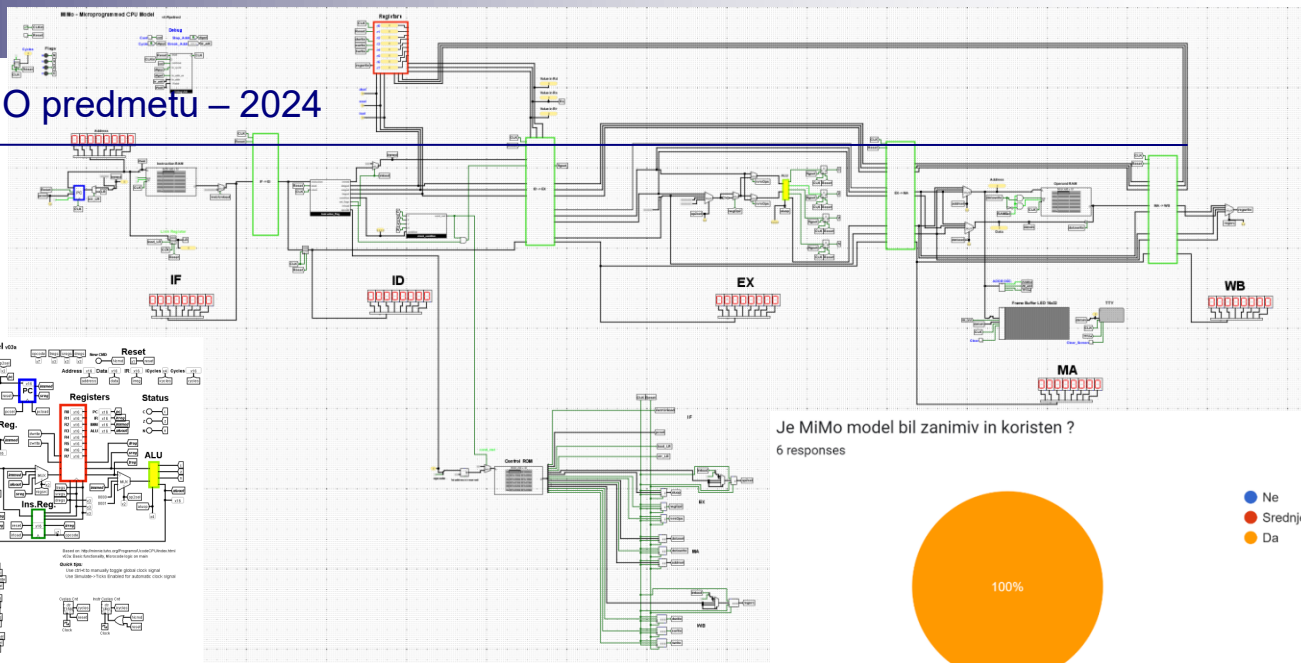
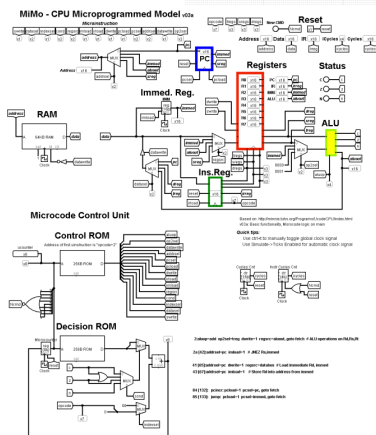
- ☐ karseda aktivno sodelovanje, pogovor, debata...
- ☐ **radovednost + znanje = dober „razvijalec“ - inženir**
- ☐ **lastne ideje -> domači nalogi (DN1-MiMo, DN2-ARM)**

■ Novosti:

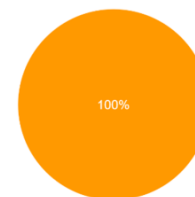
- ☐ **Izvedba modela MiMo že na predavanjih**
- ☐ **Logisim-Evolution - MiMo (V1:časovnik, GPIO, V2:cevovodni MiMo)**

Posebnosti 2025

■ Novosti:

Je MiMo model bil zanimiv in koristen ?
6 responses

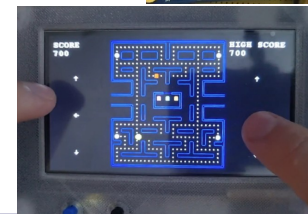
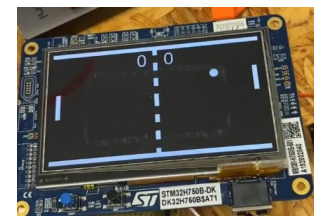

□ DN1: MiMo v1 in dodatna možnost v2 - cevovodna izvedba

■ Obdelamo na predavanjih

□ DN2: STM32 – projekt STM32 (STM32H750, ...)

■ Na osnovi dela na laboratorijskih vajah (ASM, C, ...)

> Splošno

▼ Predavanja

OR - 1 Uvod v organizacijo ...

Primeri elektronskih vezij...

Primer: Transistor kot stik...

Primer: Transistor kot oja...

OR - 2 Osnove digitalnih in...

Osnovna el. vezja - zaklju...

Podatkovna listina SN74L...

OR - 3 Mikroarhitektura CP...

MiMo distribucija

MiMo viri

MiMo - Dokumenti, viri

MiMo-Mikroprogramska...

MiMo_Izvajanje_strojnega...

Basic_program1_Schema_i...

Logisim Evolution

logisim-win-2.7.1 (Classic)

MiMo realizacija z FPGA ...

Organizacija računalnikov

Predmet

Nastavitve

Sodelujoči

Ocene

Poročila

Več ▼

▼ Splošno

Dobrodošli na straneh predmeta Organizacija računalnikov

Anketa o predmetu Organizacija računalnikov (2023/24)

Skrito za udeležence

Osnovne informacije

Vsebina, ocenjevanje

MS Teams: OR VSP 2023/24 - izvedba predmeta (koda: v7vt5t6), LAPSy Embedded Academy - stalni FRI HW portal (koda: ty5qjm9)

Discord Hardware FRI - skupnost za HW predmete

Obvestila in viri

Forum novic

Forum za razprave

Wiki_OR

Prijava na skupine LAB vaj OR v 2022/23

Skrito za udeležence

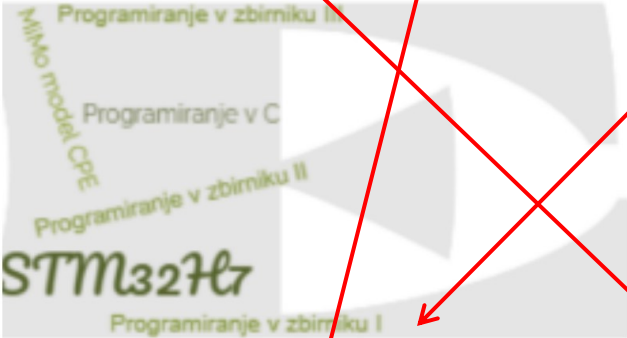
MS Teams: Komunikacija, DN, OneNote zvezek

The screenshot displays the MS Teams application window. On the left, the navigation pane shows the 'Vse skupine' (All Teams) section with a team named 'OR VSP 2025/26'. Below this, the 'Kanali' (Channels) list includes 'Splošno', 'LAB', 'Predavanja', and 'Vprašanja in odgovori'. The main area shows a OneNote presentation titled 'Zvezek za predavanja' (Presentation Notebook). The notebook is open to a page titled '1.3 Računalnik na nivoju digitalne logike' (Computer at the level of digital logic), dated 'ponedeljek, 05. oktober 2020 22:19'. The page content includes handwritten notes and diagrams. The notes read: 'PAČ' (likely 'PAČ' or 'PAČ'), 'DIGIT. VEZJA' (Digital Circuit), 'IZ LOG. VRAT' (From Logic Gate), and 'ELEKTR. KOM' (Electrical Component). A diagram shows a cylindrical component with two input lines and one output line. Another diagram shows a logic gate circuit with inputs 'B' and 'C', output 'E', and a power supply 'U_{HH}'. The circuit is labeled 'ELEKTR. KOM'.

UL portal: Lapsy Embedded Academy: video posnetki vaj, projektov, diplom, tečaji, tutoriali...

LAPSy Embedded Academy Home Tematike Predmeti Pages Site contents Subsites Recycle bin Edit

+ New Discard changes Page details Analytics Draft saved 5/7/2024 Share

Posnetki po tematikah
unilj.sharepoint.com

Programiranje v zbirniku I
Programiranje v zbirniku II
Programiranje v zbirniku III
Mimo model CPE
Programiranje v C
STM32H7
Programiranje v zbirniku I

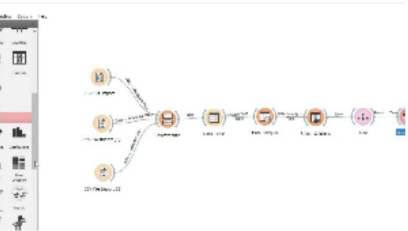
Posnetki po predmetih
unilj.sharepoint.com

Posnetki laboratorijskih vaj in izbrane tematike iz predavanj pri predmetih Računalniška arhitektura (RA), Organizacija računalnikov (OR) in Vhodno izhodne naprave (VIN).

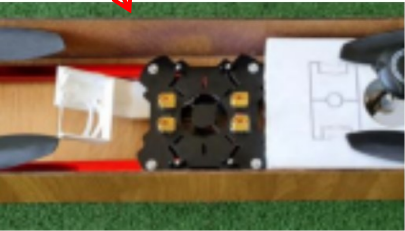

Študentski projekti pri predmetih RA, OR in VIN
unilj.sharepoint.com

Projekt: Pametna rokavica za upravljanje drona
Nik Prinčič 1.2021

Tečaji, tutoriali ...
unilj.sharepoint.com

Diplomska dela
unilj.sharepoint.com

Laboratorijske vaje :

- nadaljevanje programiranja na ARM-u
 - s poudarkom na spoznavanju organizacije vgrajenih računalnikov STM32(H7,F4), FRI-SMS (ARM arhitektura)
 - GPIO, časovnik, UART, DMA, ...
 - osnove jezika C (neobvezna vsebina)

- **MiMo** - Mikroprogramski model CPE v Logisimu
- naloge, diskusija, skupno reševanje problemov

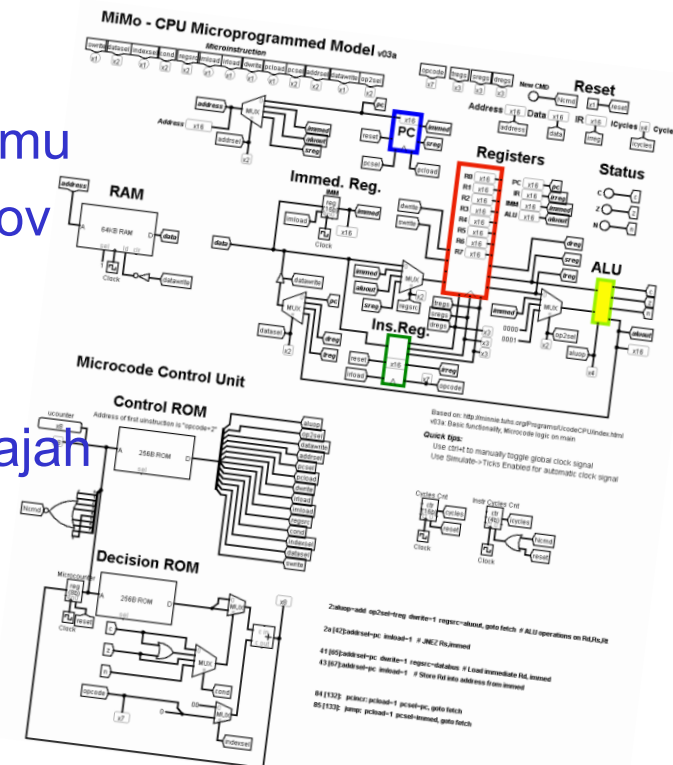
Vzpodbujamo:

- **sprotno delo** - sodelovanje na predavanjih, vajah
- **lastno kreativnost in samoiniciativnost**
- **radovednost, aktivnost in razmišljanje**

Vedno dobrodošli !!!!

DN2 – ARM projekt

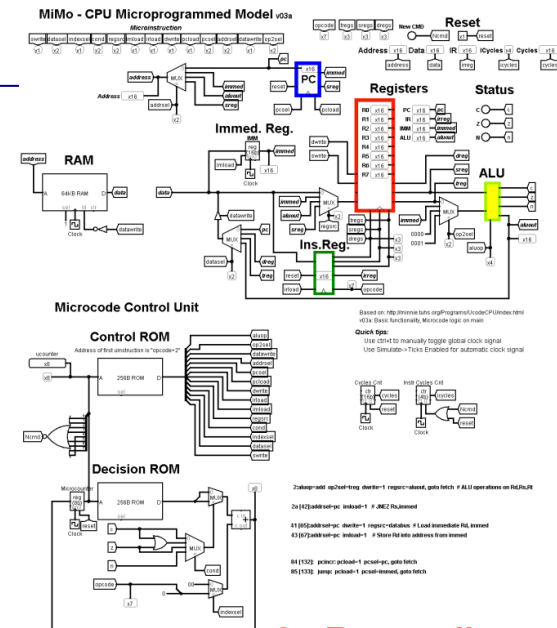
DN1-MiMo model CPE

1. Domača naloga (primer)

Laboratorijske vaje – domači nalogi:

- **DN1: MiMo** - Mikroprogramski model CPE v Logisimu

- **DN2: Preprosta aplikacija** na vgrajenem sistemu

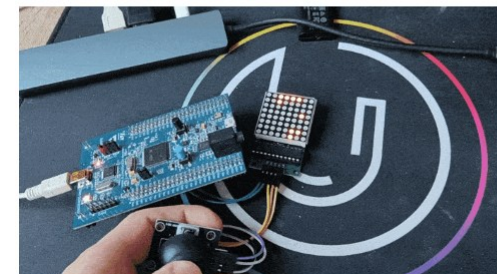

2. Domača naloga (primer)

Snake game on 8x8 LED matrix using the STM32F4 discovery board.

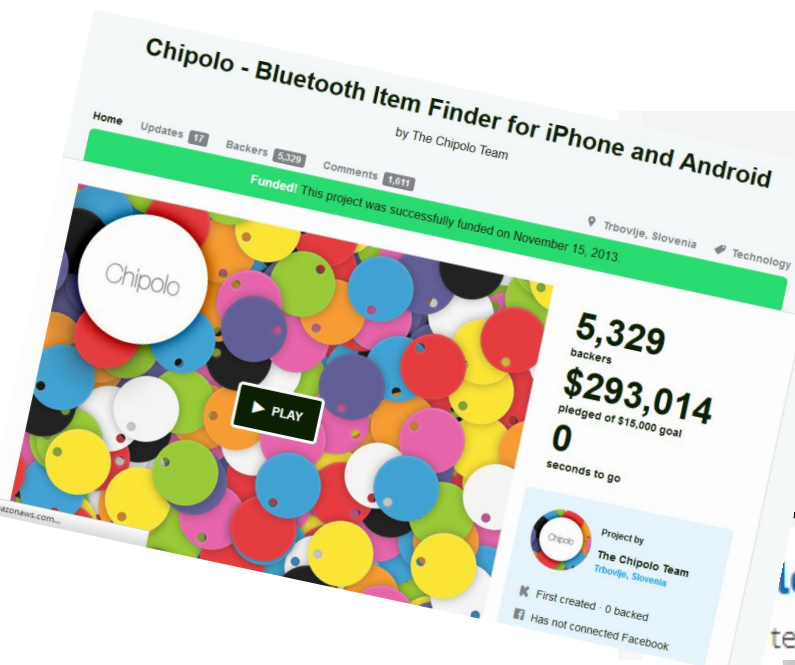
Feb 23, 2022 • Filip Jeretina

In this post we will be implementing a snake game on bare metal. This means we will only use assembly and registers, without any fancy tools such as the CUBEMX :)

<https://zrezke.github.io/jekyll/update/2022/02/23/8by8-snake.html>

Motiv: Zakaj OR, HW ?

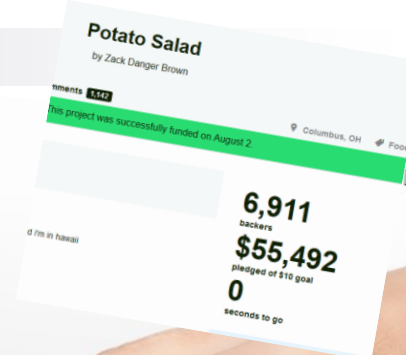

**Make your home healthier,
your office more productive**

Uncover the simple solutions. With just a small, stylish, cordless
and connected Cube in each room.

Get Your Cubes Now!

Winter 2013 batch available!

**OPEN INSTRUMENTS
FOR EVERYONE**

Funding period
Jul 22, 2013 - Sep 20, 2013 (60 days)

Project by
Red Pitaya
Newport News, VA

MEMBER | SPS SK200 AUTUMN BATCH 2014

tekmovanja Start:up leta 2016

74844 GUESTS SERVED

STATE-OF-THE-ART TOOL FOR
CH MAKES THEIR JOB EASIER,
ME TIME PRESENTS A VALUE
RESTAURANT; CONSEQUENTLY,
SIDER IT AN EXPENSE BUT AN
ENT IN BETTER BUSINESS.

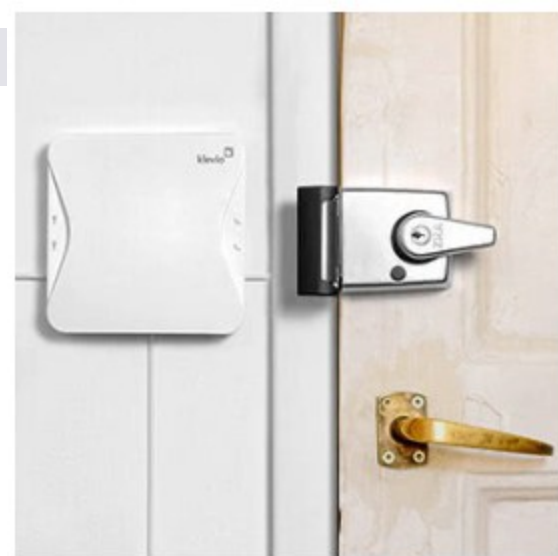
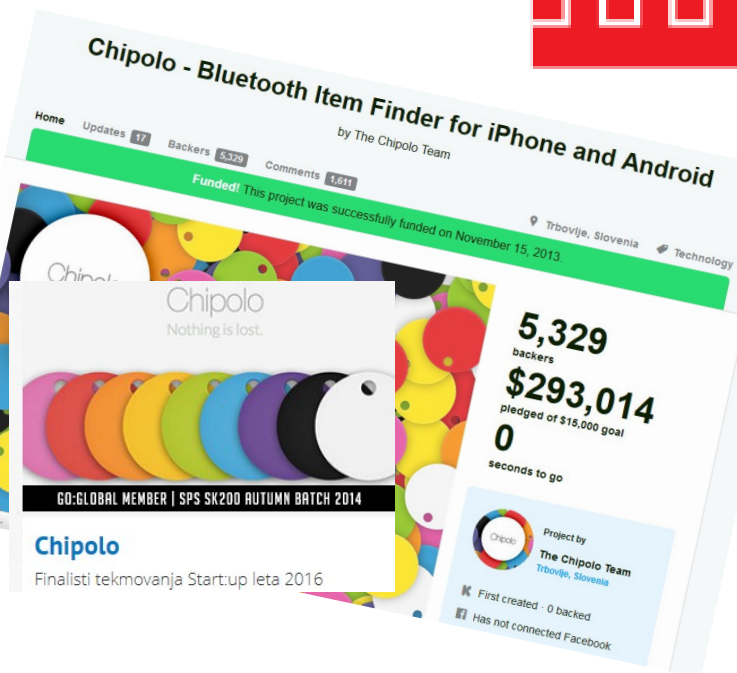
is, Thai Inn Pub, Ljubljana

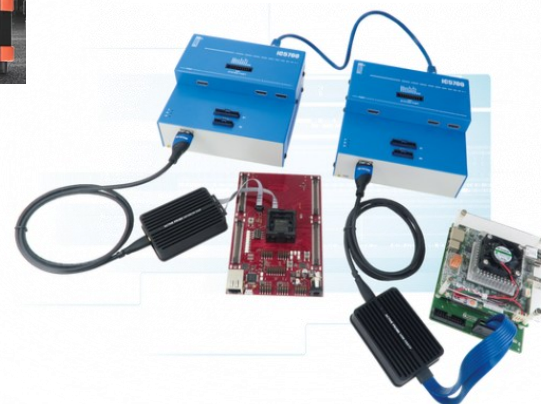
Motiv: Zakaj OR, HW II?

COSYLAB

HOW KLEVIO FITS YOUR LOCKS

Red Pitaya – Swiss army knife for engineers

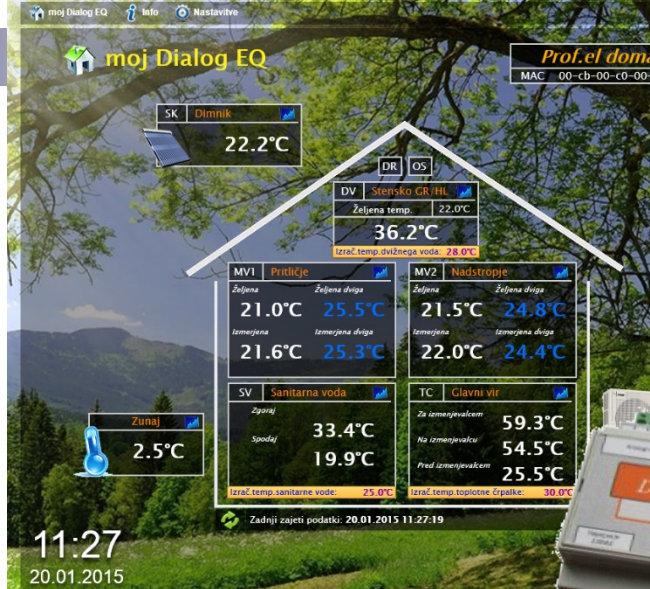
More than 45,000 satisfied users all around the world.

Motiv: Primeri vgrajenih sistemov I

FRI-SMS

D13 EQ

HVAC Regulator

Cubesensor

Kakovost okolja

Tempmate S1
Temp. logger

Tevel

Merilnik konc. plinov

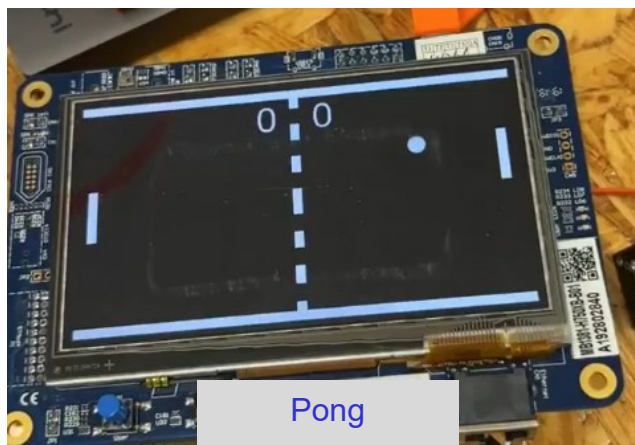
Motiv: Primeri vgrajenih sistemov II

Motiv: Prikaz projektov na STM32H750 plošči

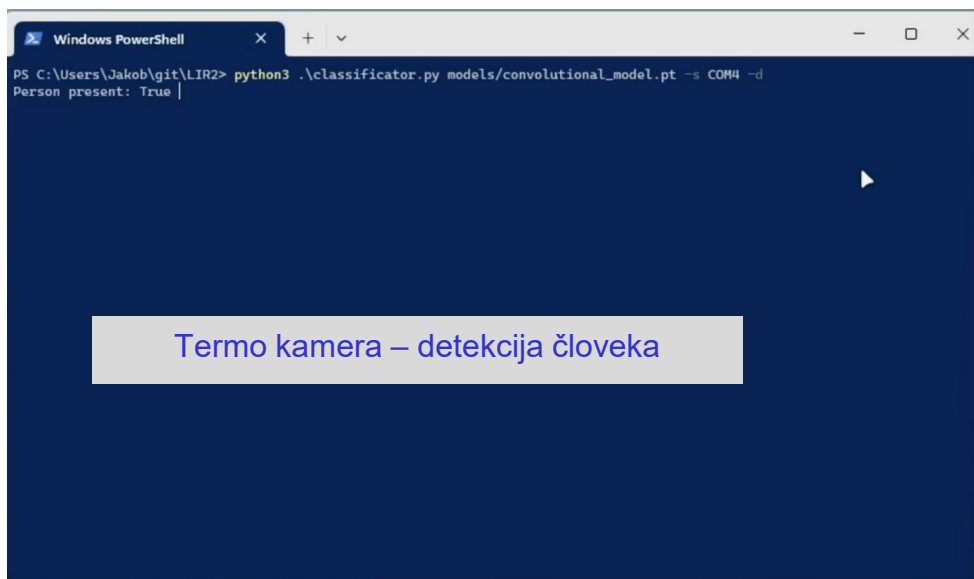
Pacman

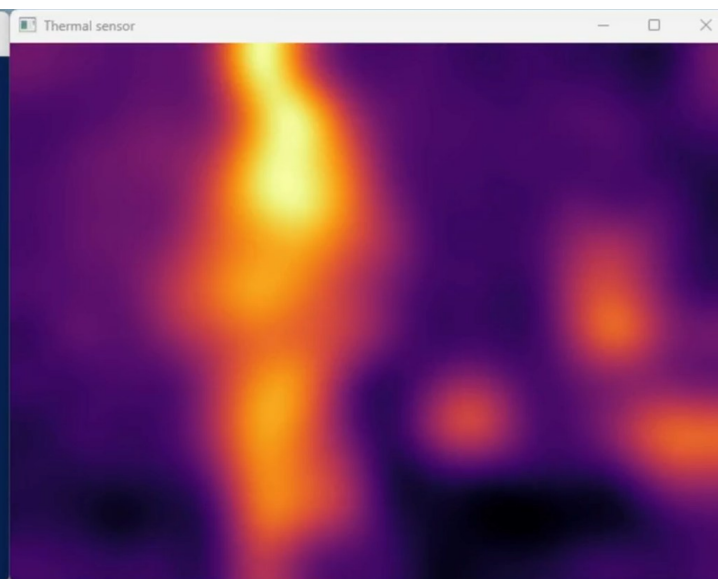
Pong

Termo kamera

Termo kamera – detekcija človeka

Primer: Programiranje vgrajenih sistemov - izzivi

Cubesensors („pametne kocke“):
Diagram poteka (končni avtomat):
■ Primer glavnega stanja

```

CUBE SED LOOP:
//< Reads sensors, sends to Mothercube, expect response message; check errors,NACKS, network
readSensors(&data); // Read sensors data

zigbee_send_data(&data); //Send data to base station
Sys.ZGB.DataMsgCnt++;

if(!scoreUpdate){
    Sys.ZGB.noScoreCnt++;
}else{
    Sys.ZGB.noScoreCnt=0;
}
    
```

If
(Sys.ZGB.NackCnt >= ZIGBEE_FSM_SED_LOOP_MAX_NACKS) ||
(Sys.ZGB.ErrorCnt >= ZIGBEE_FSM_SED_LOOP_MAX_ERRORS) ||
(Sys.ZGB.noScoreCnt >= ZIGBEE_FSM_SED_LOOP_MAX_NOSCORES)

Counters High : Rejoin

```

Sys.ZGB.Status.b.Connected = 0;
Sys.ZGB.noScoreCnt=0;
SetToSleep( CUBE_REJOIN_SEC, 1)
// Rejoin Secure procedure !
    
```

Counters normal

Sys.ZGB.Status.b.Connected

Not connected: CUBE_REJOIN_SEC, 1 ;

Connected

```

if (Sys.ZGB.OpMode == END_DEVICE) {

    If enough wakeups with FULL_POWER_MODE
    then Cube_FSM.State = CUBE_CHANGE_TO_ROUTER;
    SetToSleep( CUBE_SED_LOOP, 20000);

} else if (Sys.ZGB.OpMode == ROUTER) {

    If enough wakeups with LOW_POWER_MODE
    then Cube_FSM.State = CUBE_CHANGE_TO_SED;

} else {

    SetToSleep( CUBE_SED_LOOP, 20000);
};
    
```

Change mode to ROUTER

Change mode to SED

```

CUBE REJOIN UNSEC:
//< ReJoin unsecured: reset counters
Sys.ZGB.Error = 0;
Sys.ZGB.ErrorCnt = 0;
Sys.ZGB.JoinCnt = 0;
Goto CUBE_REJOIN_UNSEC_LOOP;
    
```

```

CUBE REJOIN SEC:
//< ReJoin secured: reset counters
Sys.ZGB.Error = 0;
Sys.ZGB.ErrorCnt = 0;
Sys.ZGB.JoinCnt = 0;
Goto CUBE_REJOIN_SEC_LOOP;
    
```

```

CUBE CHANGE TO ROUTER:
//< Change to router: setting, disconnect&join
AT+DASSL Leave network
ATS0AE=0 Change setting to FFD
Sys.ZGB.OpMode = ROUTER ;
Cube_FSM.State = CUBE_JOIN;
    
```

[Primer: Cube State Chart v2.pdf](#)

```

CUBE CHANGE TO SED:
//< Change to router: setting, disconnect&join
AT+DASSL Leave network
ATS0AE=1 Change setting to SED
Sys.ZGB.OpMode = END_DEVICE;
    
```

2025, R.Rozman- FRI

Motiv: Zakaj zbirnik ?

[Dejan Črnica, Dewesoft]:

„ker se je „vljudno“ naučiti
domačega jezika, kulture ...“

Past Meetup

Code optimization on modern processors [Dejan Črnica, Dewesoft]

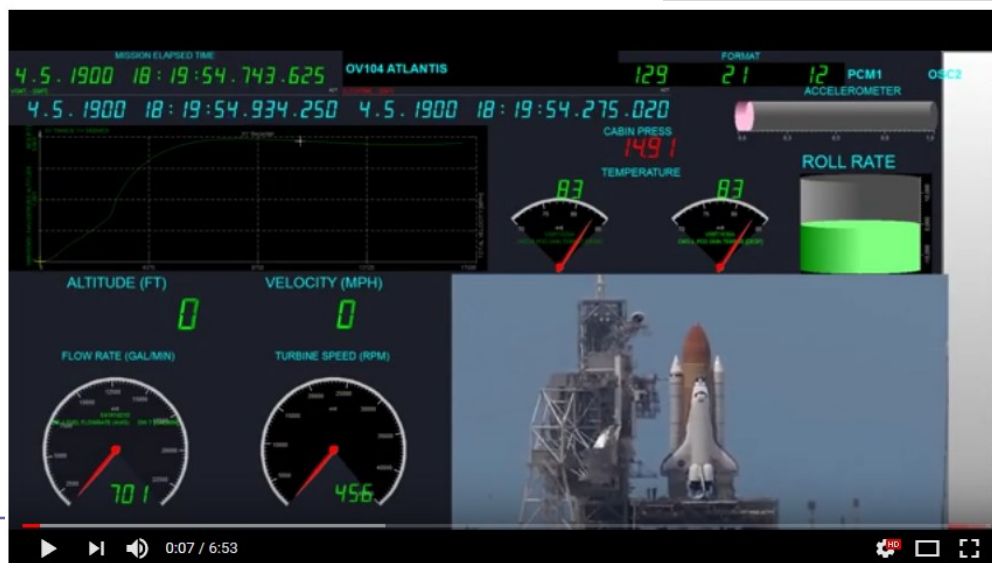
Code optimization is important but often overlooked part of a software project. In this talk we will dive deep and discuss when and why to optimize code, how to approach optimization and how to design data structures and algorithms for scalable performance.

Dejan Črnica Dejan Črnica is lead software engineer at Dewesoft (<https://www.dewesoft.com/careers>) since 2001. He has designed and implemented core modules of Dewesoft application with particular focus on application performance to keep software in front of competition.

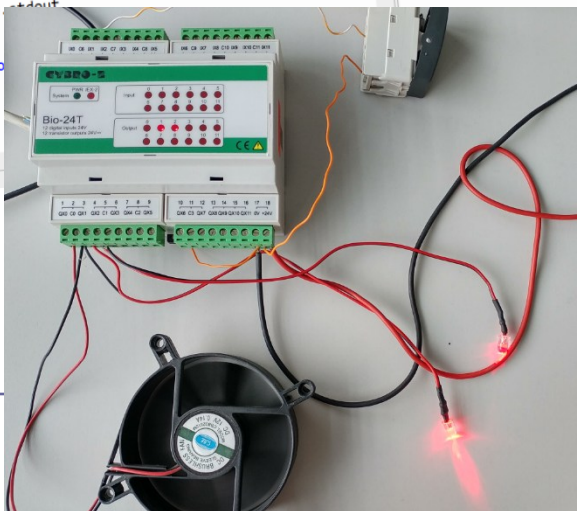
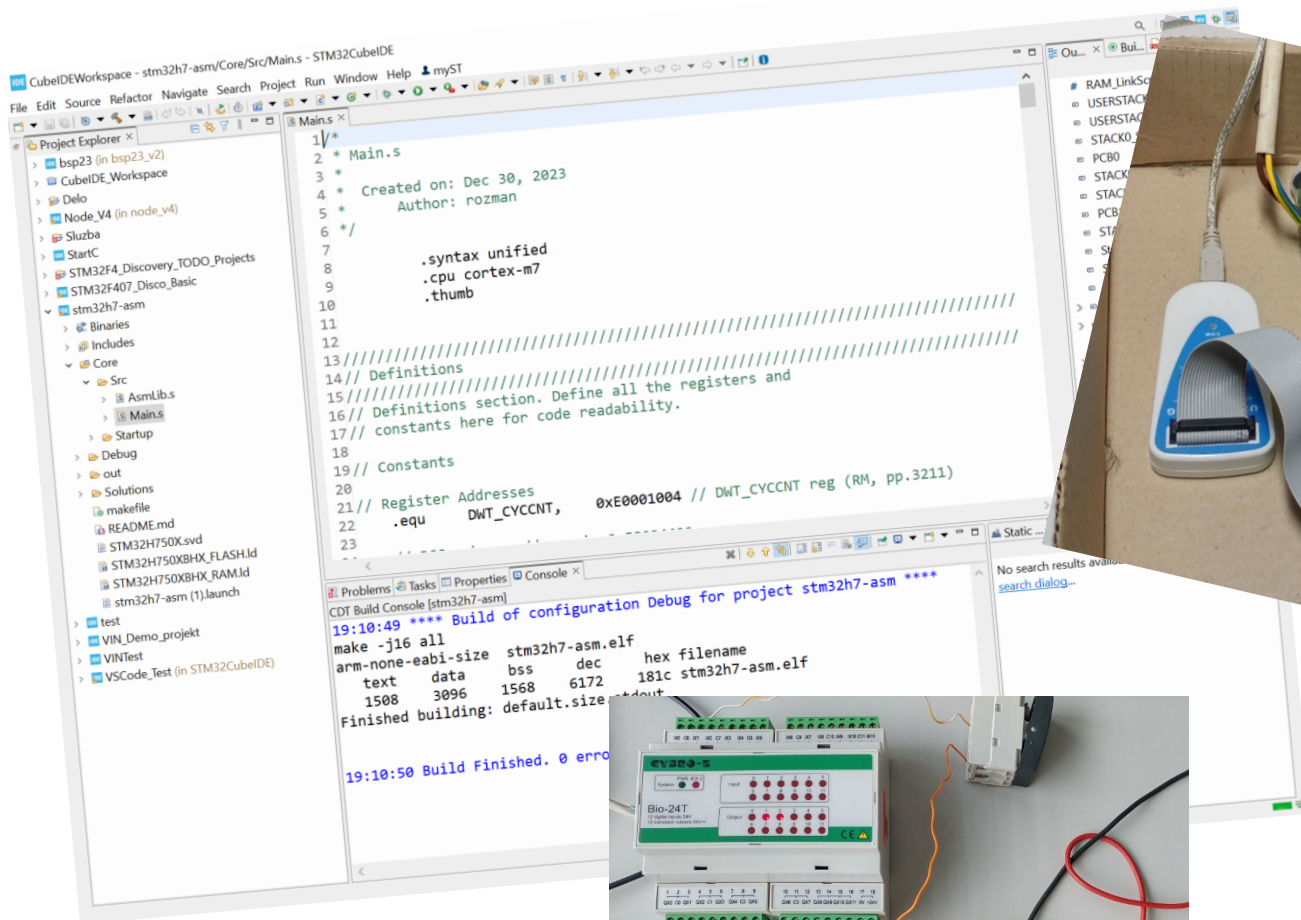
2025: „podobno lahko naredimo tudi v Cju“

„pri nas v podjetju vsi razvijalci „govorijo“ v zbirniku ...“

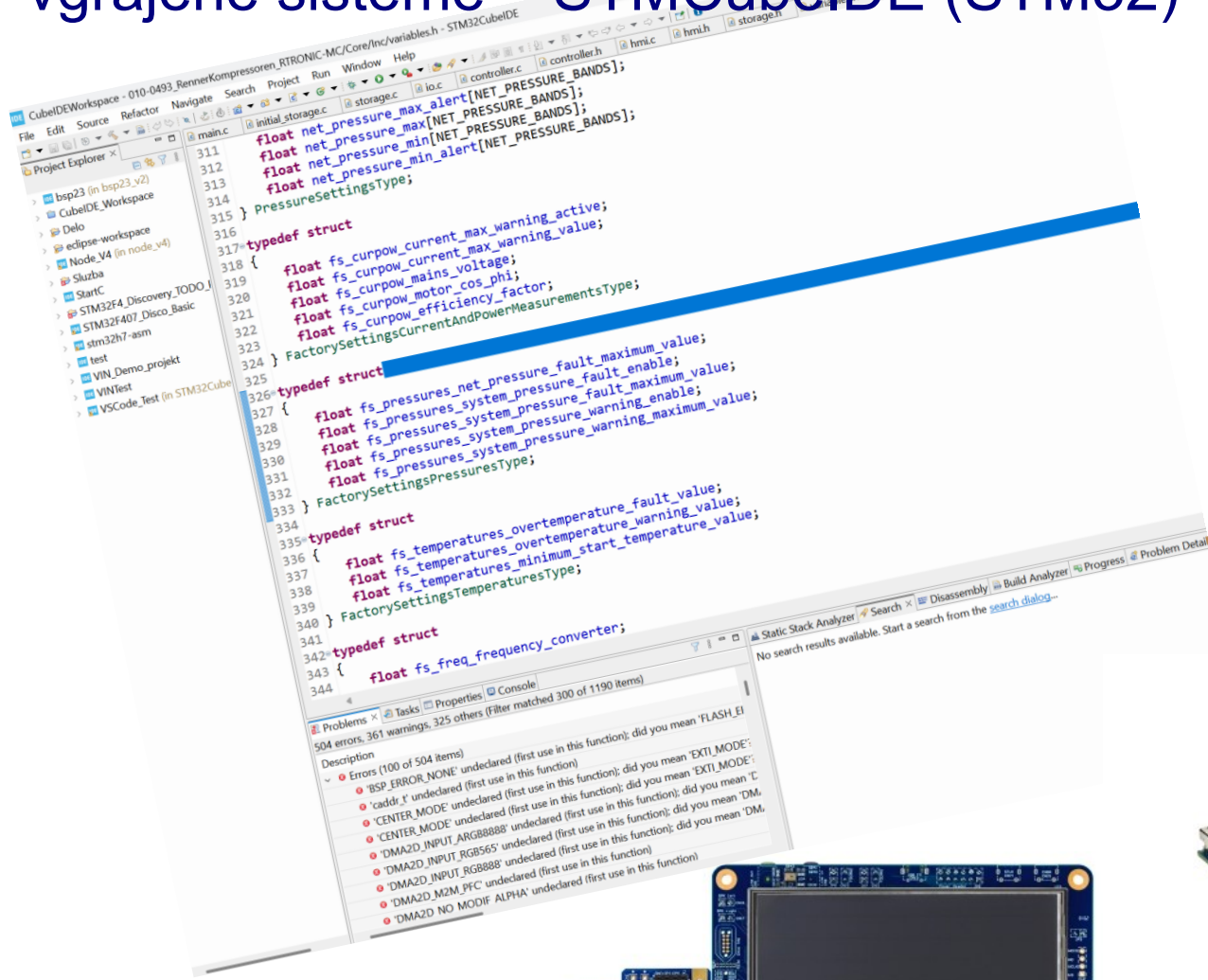
„s poznavanjem sistemov in zbirnika lahko pohitrimo kodo tudi **64x** !!!...“

Motiv: Prikaz razvojnega „okolja“ za vgrajene sisteme

Motiv: Prikaz razvojnega „okolja“ za vgrajene sisteme – STMCubeIDE (STM32)

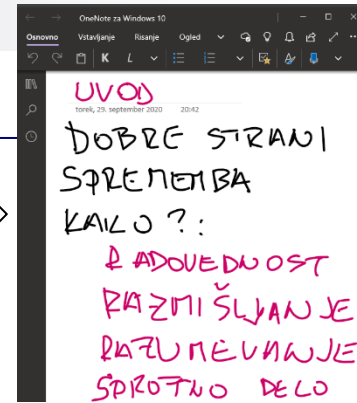
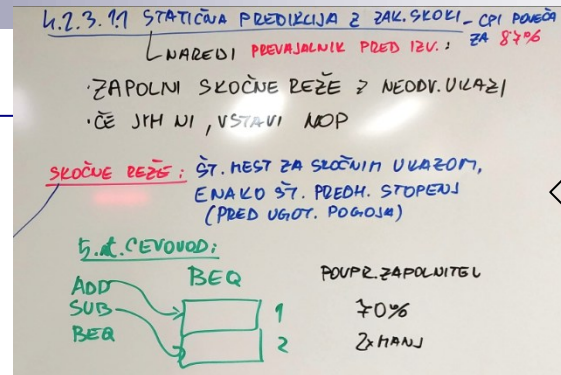
Način dela:

■ predavanja:

- ☐ delovna prezentacija,
- ☐ objavljena prezentacija
 - obširnejša
 - **ni samozadostno gradivo !**

■ LAB vaje:

- ☐ Logisim: MiMo model CPE, DN1
- ☐ poglobitev znanja zbirnika (CPUlator),
- ☐ delo z napravami na STM32H7,F4,FRISMS (HW),
- ☐ praktična naloga z uporabo orodij, DN 2

4.2.3.1.1 Statična predikcija z zakasnenimi skoki („delayed branch“)

Skuša prevajalnik (med prevajanjem) napovedati izid skoka:

- napoved se ne spreminja več („statična“)

Skočne reže :

- ukazi, ki sledijo skoku so v t.i. skočnih režah
- št. skočnih rež je enako številu stopenj cevovoda pred aktivno (EX) stopnjo (2)

Vstavev ukazov v skočne reže:

- ukazi ne smejo vplivati na izid skoka
- če ni primernih, vstavi NOP-e

Dvosmerna komunikacija (2025 še posebej !)

Pogovor

- Vaša pričakovanja ?
- Način dela (tabla, OneNote) ?
- Delo inženirja?
 - ARM, Cortex M, zbirnik, vgrajeni sistemi, podatkovne listine, programiranje, razhroščevanje, preizkušanje...
- Aktivno sodelovanje

1. Uvod v organizacijo računalnikov in digitalna vezja

Poudarki poglavja :

- opredelitev pojmov rač. arhitekture in organizacije
- funkcionalni, nivojski pogled na zgradbo računalnika
- računalnik na nivoju digitalne logike :
 - digitalna vezja -> log. vrata -> tranzistor (osnovni gradnik)
 - VLSI – digitalna vezja visoke integracije
 - postopek njihove izdelave
 - problemi in težave

1. Uvod v organizacijo računalnikov in digitalna vezja

1.1 Splošni pojmi

Def: Arhitektura računalnika je

- obravnava za programerja vidnih lastnosti računalnika na način, ki je neodvisen od njegove logične in fizične realizacije [Kodek]
 - „... kot *vidi programer na nivoju strojnega jezika* ...“

Def: Organizacija (tudi *mikroarhitektura*) :

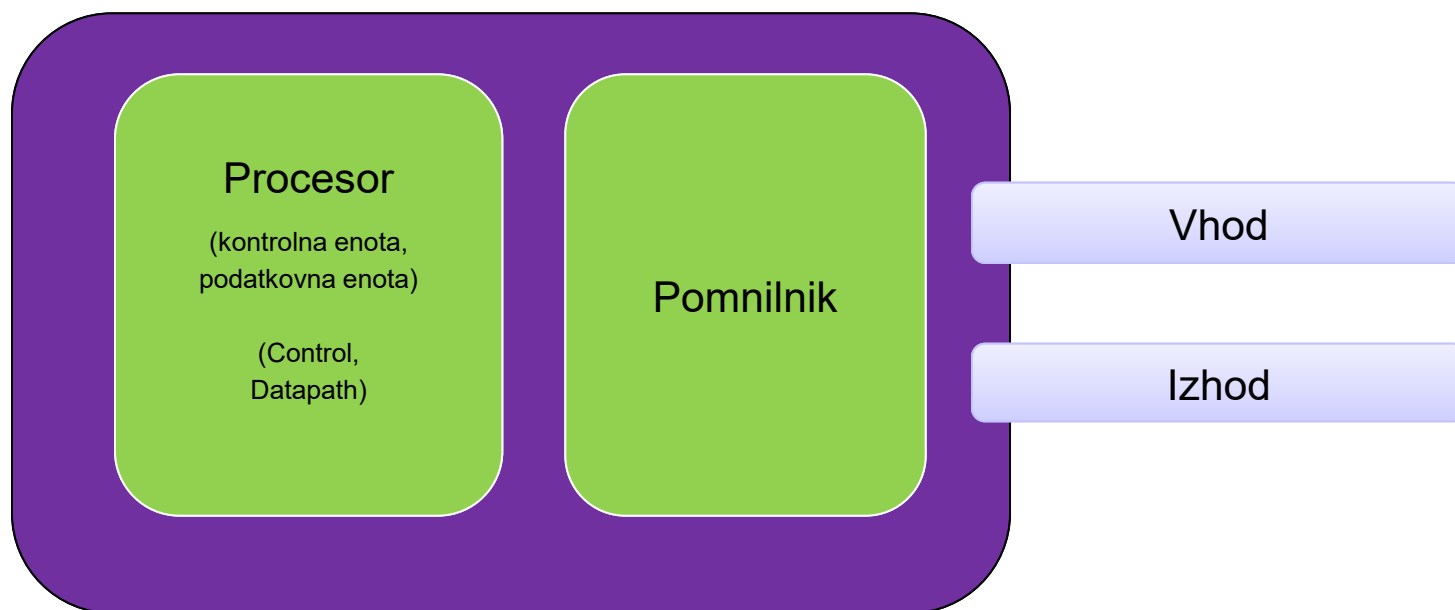
- obravnava logično zgradbo in lastnosti sestavnih delov računalnika in njihovih medsebojnih povezav [Kodek]
 - „ ... je *arhitektura posameznih delov* ...“
 - „ ... je *bližje HW nivoju* ...“

Neka arhitektura se lahko realizira z različnimi vrstami organizacije (ARM). Lahko je tudi obratno (mikroprogramiranje – IBM)

1.2 Zgradba in organizacija računalnika

Mogočih več različnih pogledov,
izpostavimo 2 najbolj zanimiva :

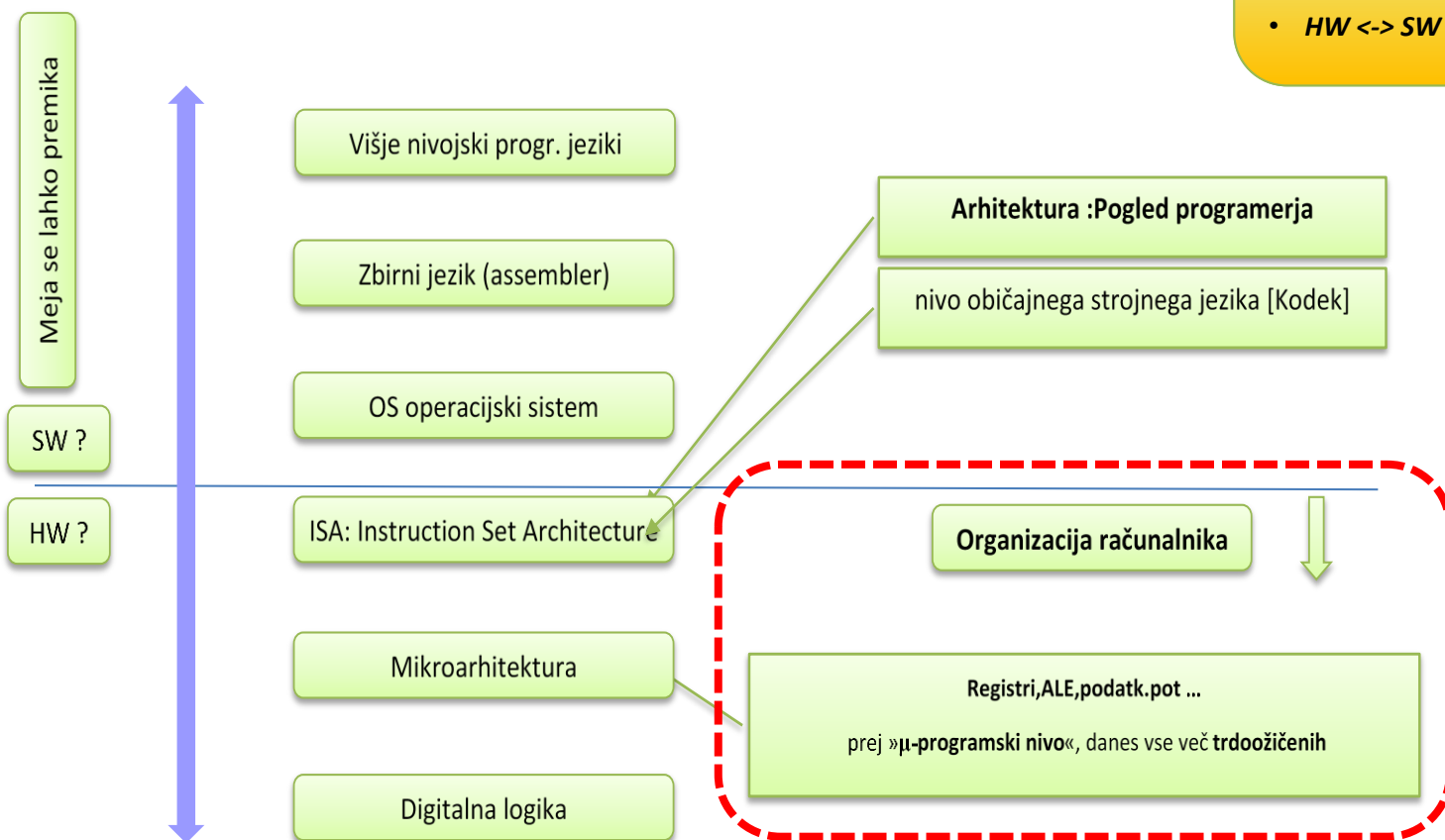
1.2.1 Funkcijske enote kot osnovni gradniki računalnika [Patt]

1.2.2 Nivojska zgradba računalnika [Tanb, str. 5-8]

Diskusija :

- *Prevajanje, interpretiranje, prenosljivost programov*
- *HW <-> SW*

1.3 Računalnik na nivoju digitalne logike

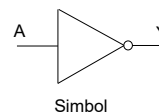
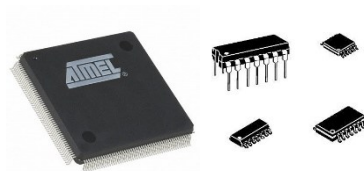
■ Računalnik :

- sestavljen iz digitalnih (logičnih, preklopnih) vezij :

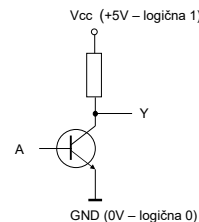
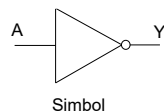

■ digitalna vezja sestavljena iz logičnih vrat:

- (seštevalnik, ALU, ...)

- logična vrata realizirana z elektronskimi elementi

1.3 Računalnik na nivoju logike in digitalne tehnike

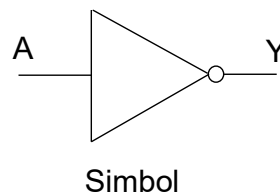
1.3.1 Osnove digitalnih vezij

Logična vrata realiziramo z elektronskim vezjem:

- logični stanji 0,1 <-> napetostni nivoji $\approx 0V$, $\approx 3.3V(5V)$
- osnovni gradnik

*Matematični
ideal*

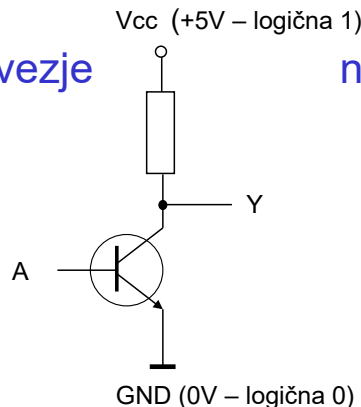
matematični (logični) pogled: logična vrata

logični nivoji 0,1

elektronska realizacija :

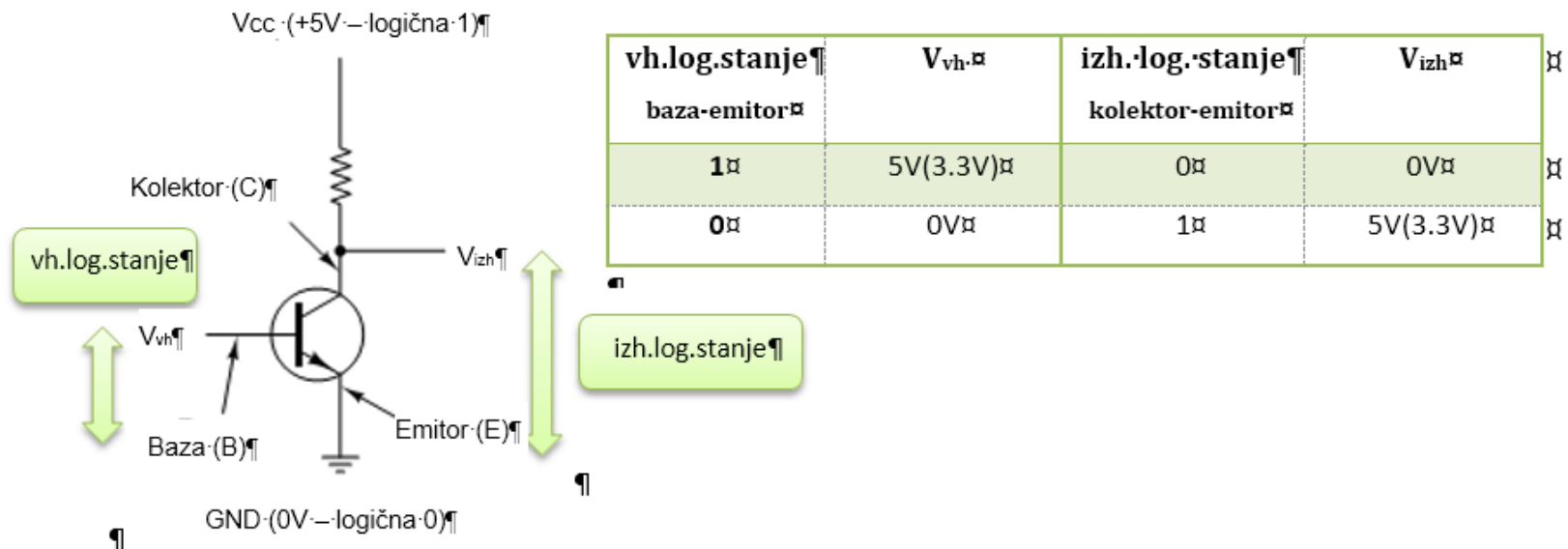
elektronsko vezje

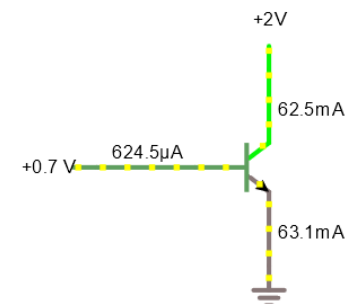
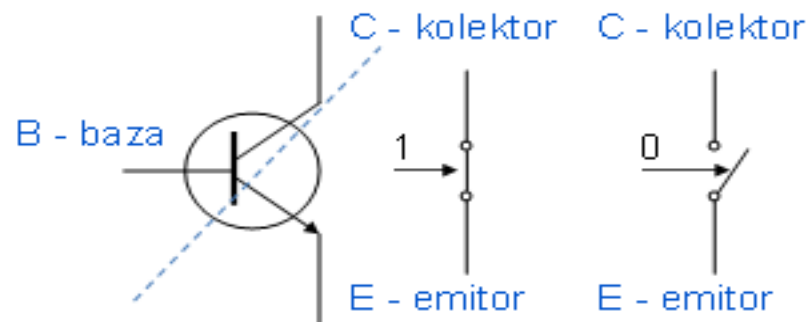
napetostni nivoji $\approx 0V$, $\approx 3.3 (5) V$

*Elektronska
realizacija*

1.3.1.1 Osnovni gradnik digitalnih vezij – tranzistor kot stikalo

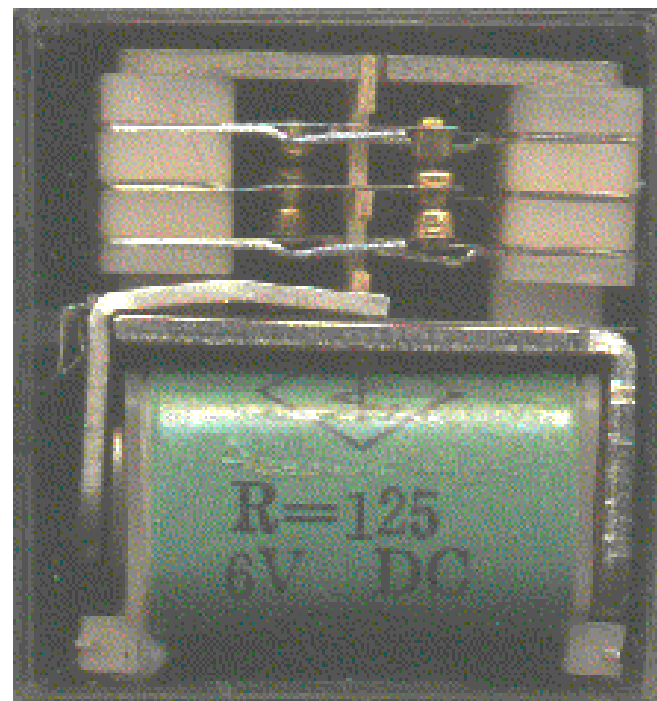
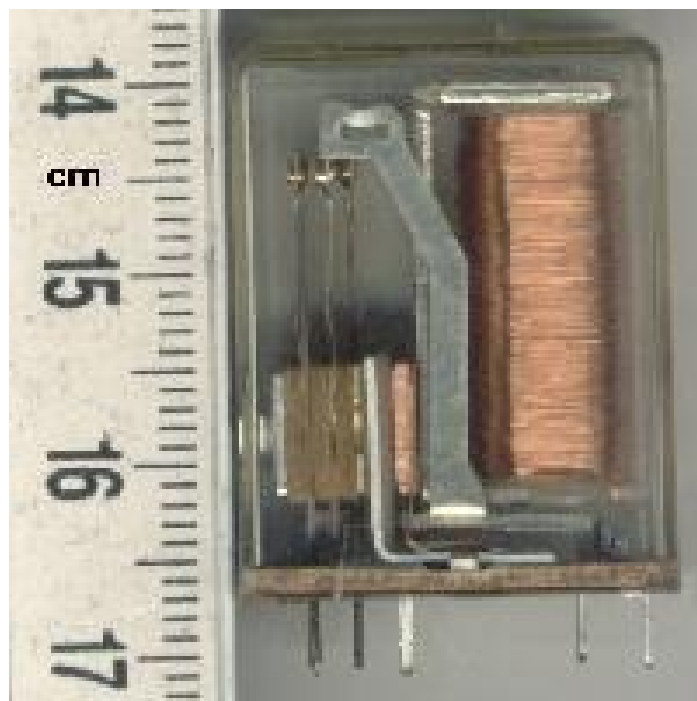

tranzistor kot stikalo

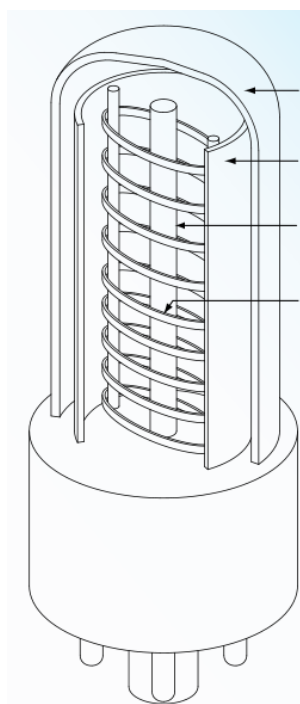
1.3.1.2 Realizacije stikala v digitalnih vezjih

- Rele, leto 1939, čas preklopa 1-10ms ($\text{ms} = 10^{-3} \text{ s}$)

Elektronika 1945 - 1955

□ čas preklopa $\sim 5\mu\text{s}$ ($\mu\text{s}=10^{-6}\text{ s}$)

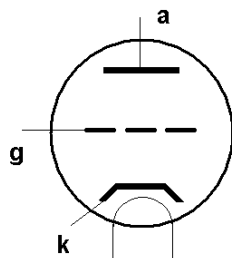

Stekleno ohišje

Anoda

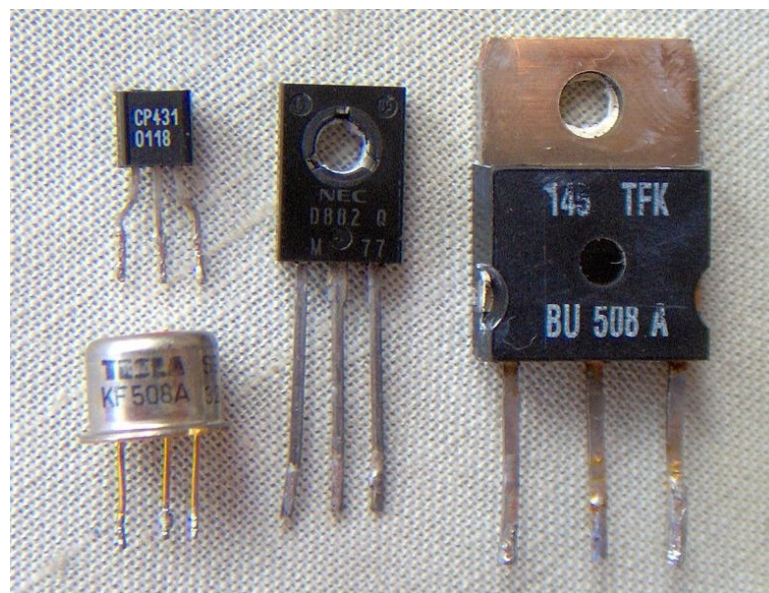
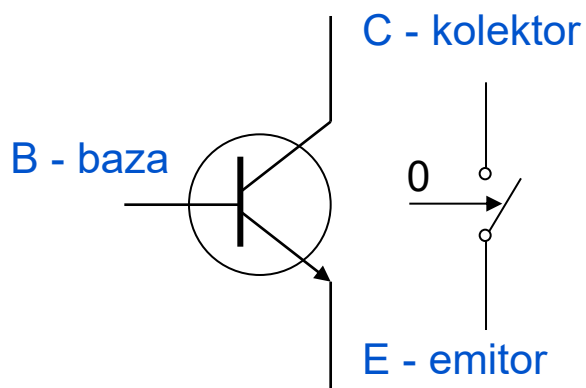
Katoda

Mrežica

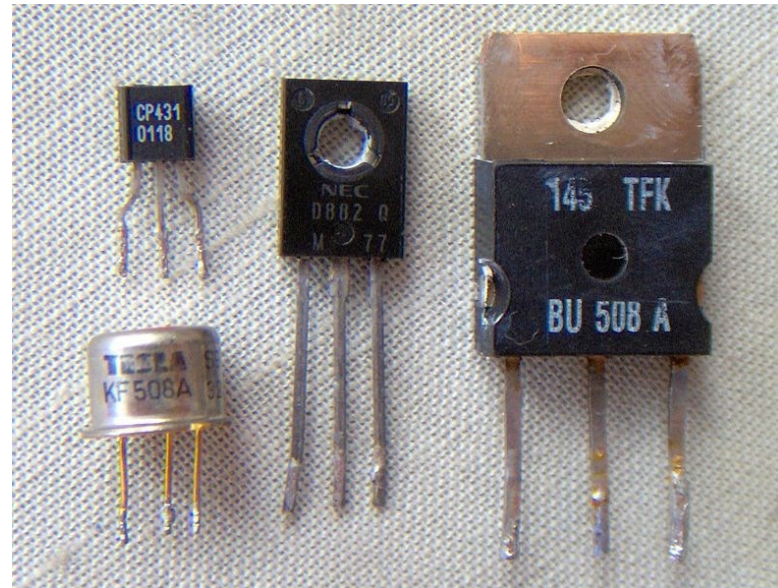
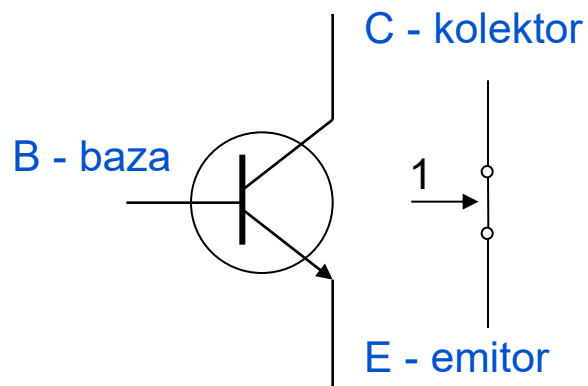
Tranzistor, 1955 ->

- čas preklopa $\sim 10\text{ns}$ ($\text{ns}=10^{-9}\text{ s}$)

Tranzistor, 1955 ->

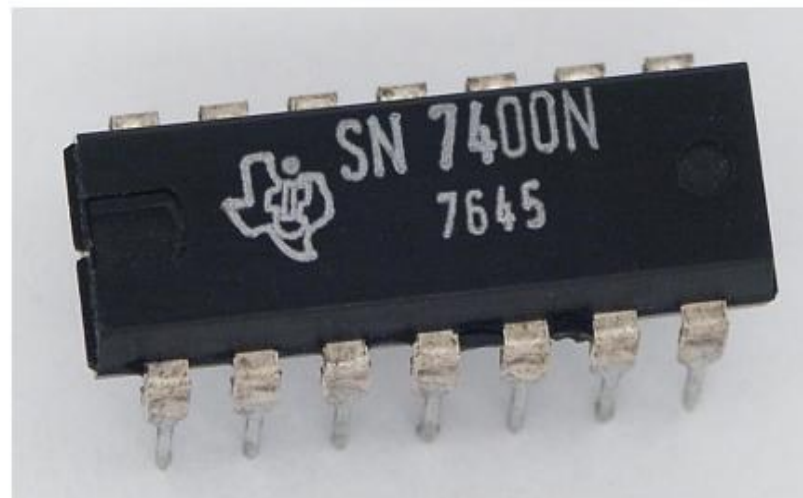
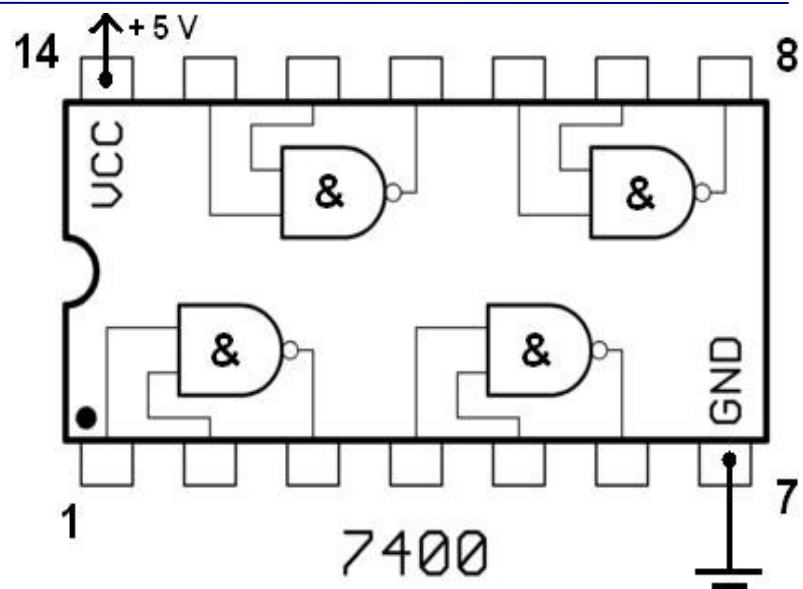
- čas preklopa $\sim 10\text{ns}$ ($\text{ns}=10^{-9}\text{ s}$)

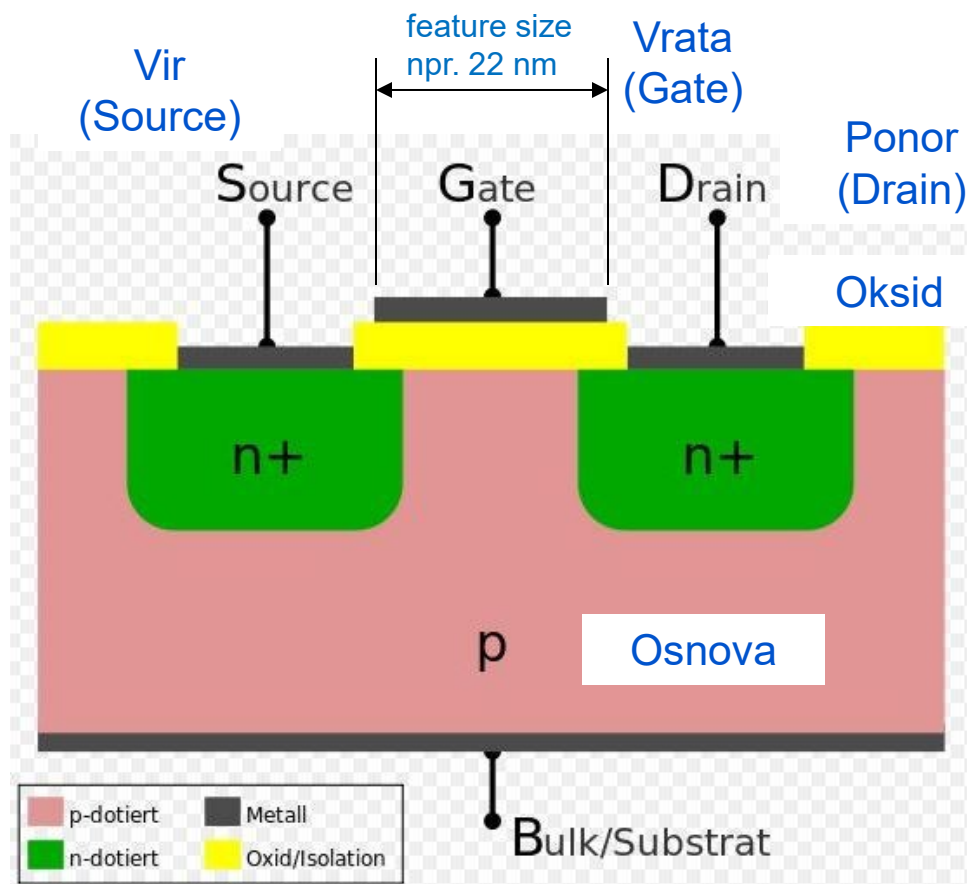
Tranzistor v integriranih vezjih

(TTL od konca 60.let)

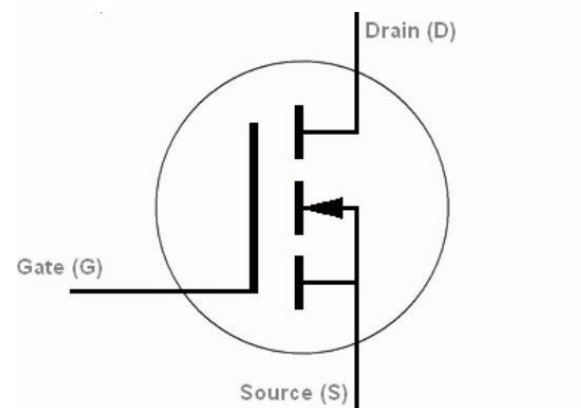
- čas preklopa $< 10\text{ns}$

Tranzistor kot del integriranega vezja

MOSFET, čas preklopa <0,1ns

1.3.1.2 Realizacija stikala v digitalnih vezjih - povzetek

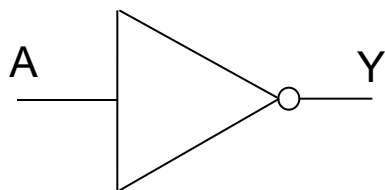
Ponovitev iz predmeta RA

Leto	Stikalo	Preklopni čas
1939	Rele	1-10ms
1945-1955	Elektronka	$\sim 5\mu\text{s}$
1955	tranzistor	10ns
Konec 60. let	tranzistor v TTL digit. vezjih	2-10ns
1980	VLSI	$< 0,1\text{ns}$

1.3.2 Realizacija logičnih vrat

Ponovitev iz predmeta RA

1.3.2.1 Realizacija logične funkcije NEGACIJA (NOT)

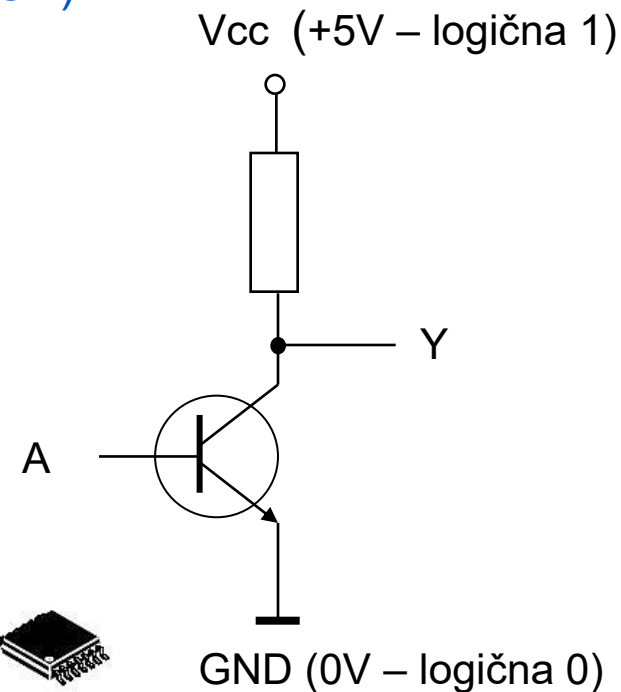
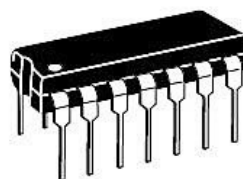
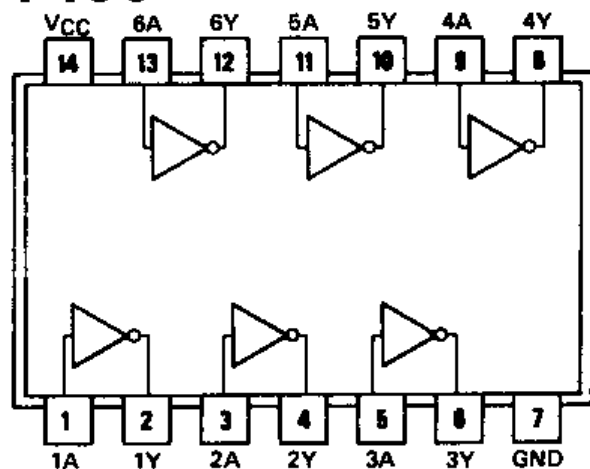
Simbol

A	Y
0	1
1	0

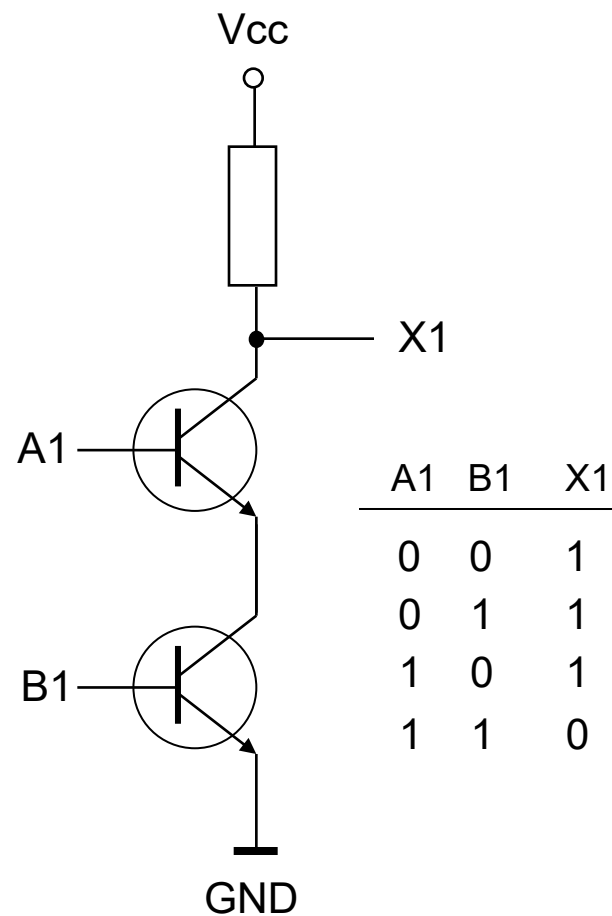
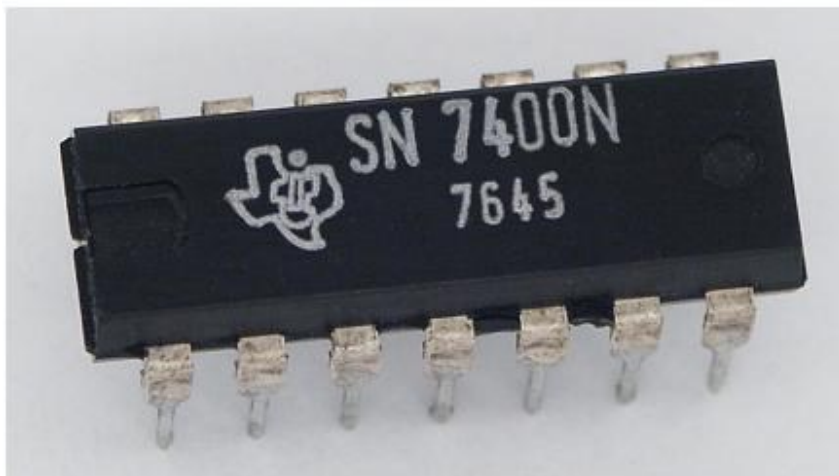
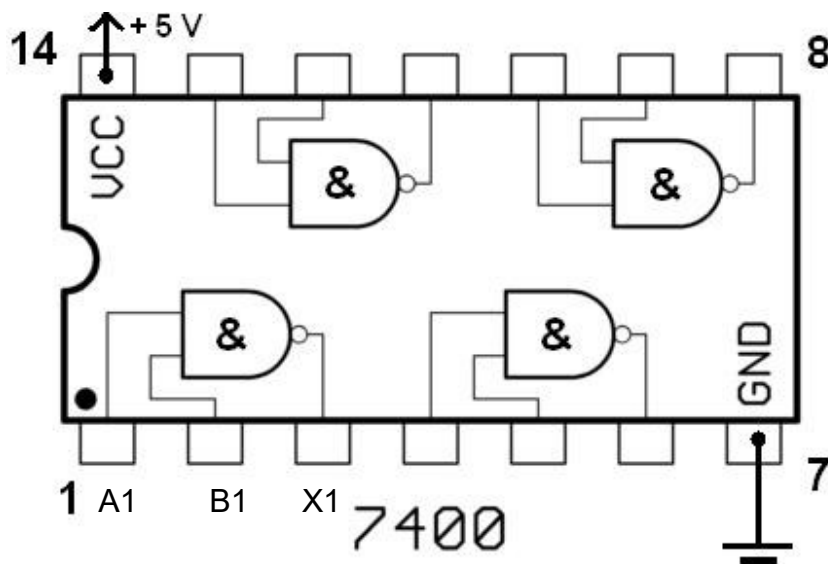
Pravilnostna tabela

IC (Integrated Circuit) s 6 negatorji

7406

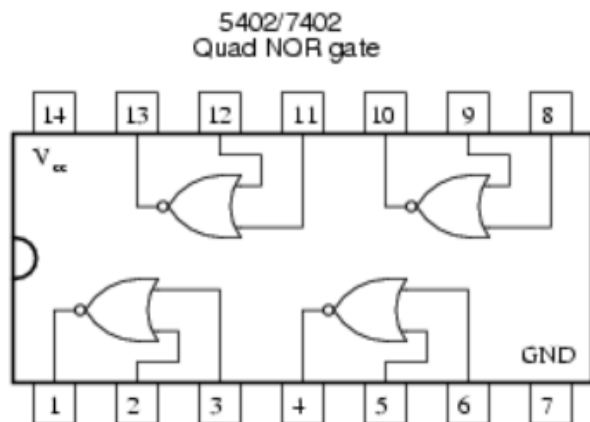

1.3.2.2 Realizacija logične funkcije NAND (Negirana konjunkcija)

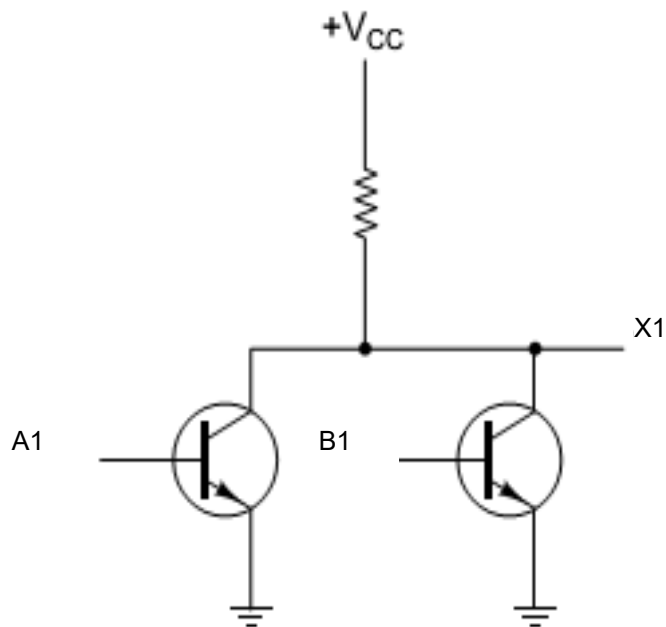

Logisim: pullup_nor_nand.circ

1.3.2.3 Realizacija logične funkcije NOR (Negirana disjunkcija)

A1	B1	X1
0	0	1
0	1	0
1	0	0
1	1	0

Logisim: pullup_nor_nand.circ

1.3.3 Digitalna vezja visoke stopnje integracije - VLSI

1.3.3.1 Razvoj digitalnih vezij

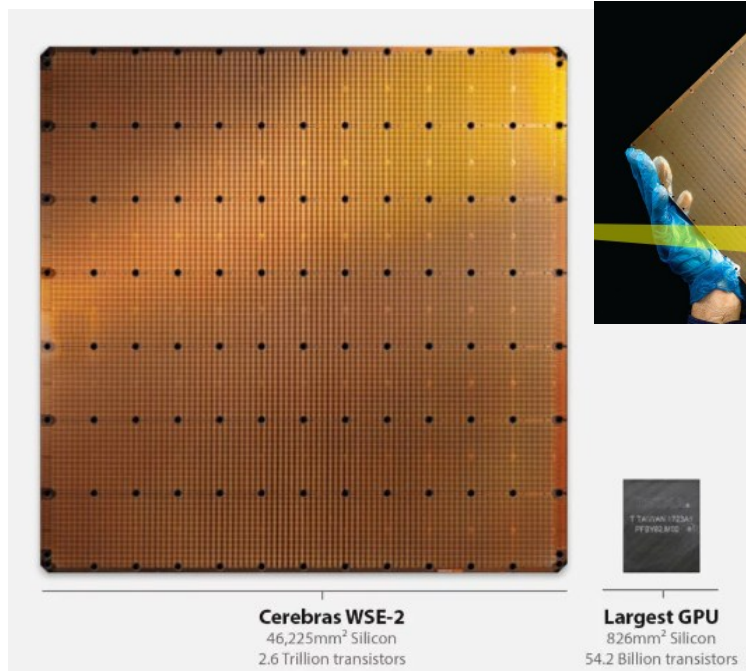

Stopnja integracije	Leto	Št. tranzistorjev	Št. log. vrat oz. elementov	MOSFET scaling (process nodes)
SSI	60. leta	nekaj 10	1-10	10 μm – 1971
MSI	pozna 60. leta	nekaj 100	10-100	6 μm – 1974
LSI	zgodnja 70. leta	nekaj 1000	100-100000	3 μm – 1977
VLSI	1980->	nekaj 100000	nad 100000	1.5 μm – 1981
	1986	1 milijon		1 μm – 1984
Pentium 4	2002	55 milijonov		800 nm – 1987
	2005	1 milijarda		600 nm – 1990
<u>Xeon Westmere-EX – 10 cores</u>	2012	>2.5 milijarde		350 nm – 1993
Ivy Bridge-EX-15	Q3/2013	4.3 milijarde		250 nm – 1996
22-core <u>Xeon Broadwell-E5</u>	2016	7,2 milijard		180 nm – 1999
AMD Epyc	2017 (2019)	>19 milijard (32 milijard)		130 nm – 2001
Apple M2 Ultra	2023	134 milijard		90 nm – 2003
Wafer Scale Engine 2	2021	2600 milijard	*namenski AI čip	65 nm – 2005
				45 nm – 2007
				32 nm – 2009
				22 nm – 2012
				14 nm – 2014
				10 nm – 2016
				7 nm – 2018
				5 nm – 2020
				3 nm – 2022
				Future
				2 nm ~ 2024

1.3.3 Digitalna vezja visoke stopnje integracije - VLSI

1.3.3.1 Razvoj digitalnih vezij – namenski čipi (večje št. tranzistorjev)

Stopnja integracije	Leto	Št. tranzistorjev	Št. log. vrat oz. elementov
Wafer Scale Engine 2	2021	2600 milijard	*namenski AI čip
Micron's <u>V-NAND</u>	2022	5300 milijard	*namenski Flash čip

Micron's 232-Layer NAND

The foundation for a new wave of end-to-end technology innovation

- Highest layer count
- Most bits/mm²
- Fastest I/O speed

Built on the proven technologies pioneered in Micron's industry-leading 176-layer NAND

Micron 3D NAND Evolution

Generation	Density (Gbit/mm ²)	Layers
1	~1	~10
2	~2	~20
3	~4	~30
4	~8	~40
5	~16	~60
6	~32	~100

Footnote:
* Performance increases for speed and bandwidth are compared to previous-generation 176-layer NAND
** Package size compared to previous generation: B47H vs B6BR

Applications and services

232-layer NAND is ideal for data-intensive and demanding storage applications

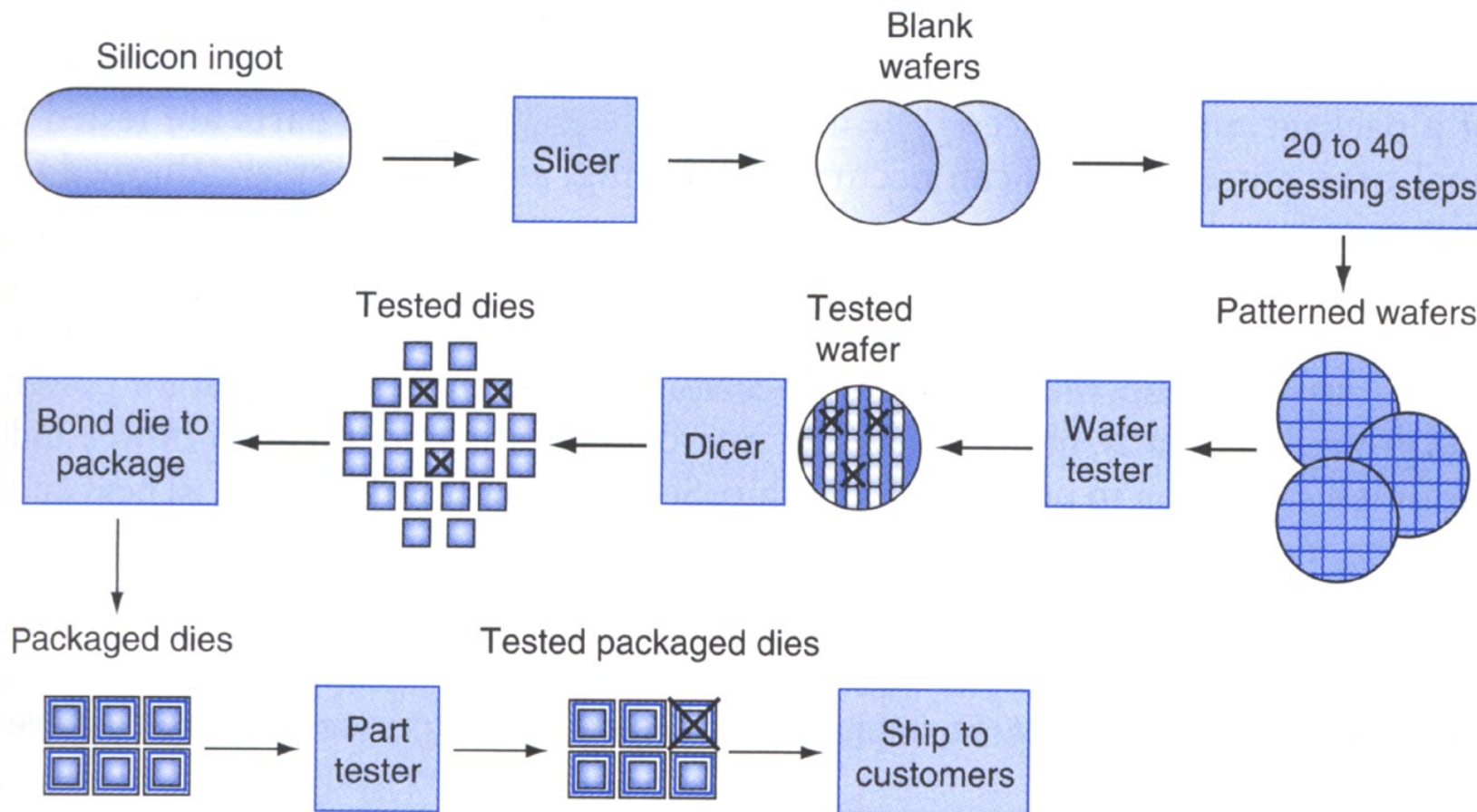
- Client
- Mobile
- Intelligent edge
- Data center

Benefits of Micron's 232-layer, 6-plane architecture

- 100%** higher write bandwidth*
- >75%** higher read bandwidth*
- 50%** increase in transfer rate to 2.4 GB/s (ONFI bus)*
- 28%** smaller package**

Micron

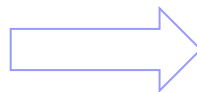
1.3.3.2 Podrobnejši opis postopka izdelave VLSI digitalnih vezij

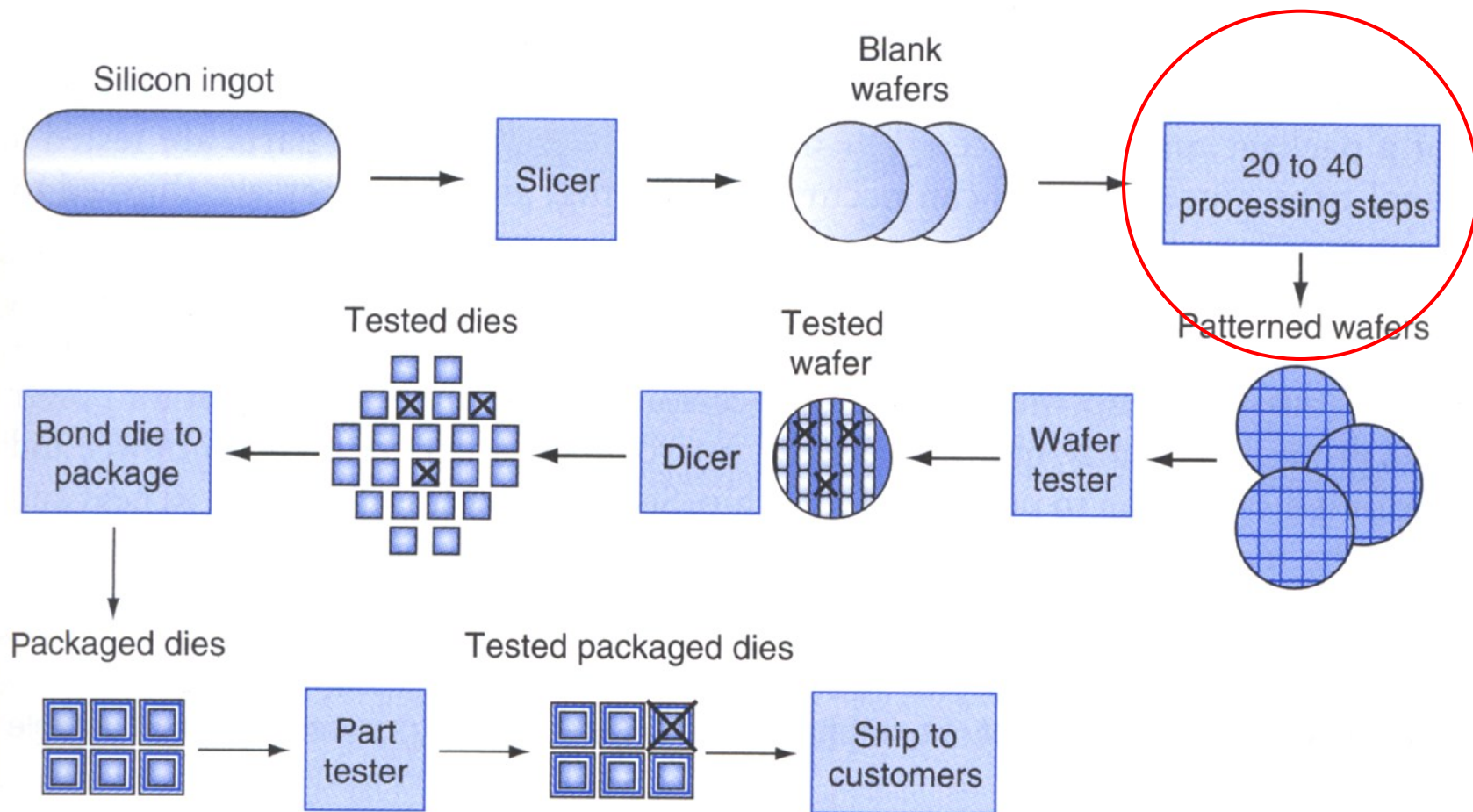
David A. Patterson, John L. Hennessy:
Computer Organization and Design, Fourth Edition

Postopek izdelave VLSI integriranega vezja - čipa

- Priprava->Ingot -> rezalnik -> rezine, „wafers“

Postopek izdelave VLSI integriranega vezja – 20-40 procesnih korakov

David A. Patterson, John L. Hennessy:
Computer Organization and Design, Fourth Edition

- V 20 do 40 procesnih korakih se z nanašanjem drugih materialov na silicijevo rezino oblikujejo:
 - ☐ tranzistorji,
 - ☐ povezave in
 - ☐ izolatorji.

Faze procesnega koraka :

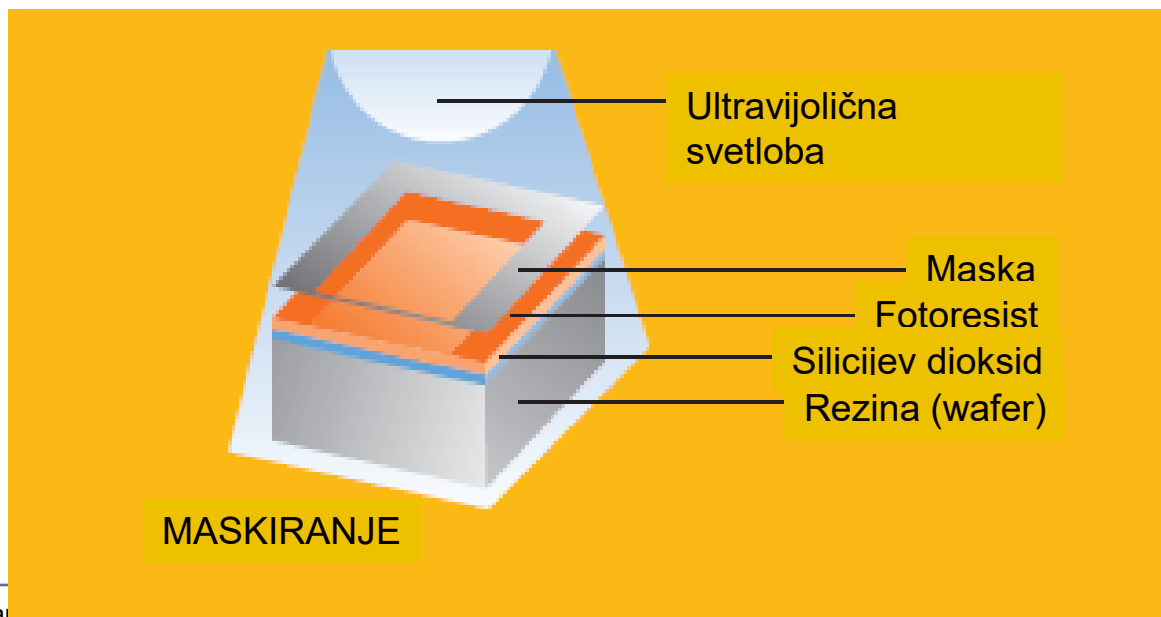
1. Izolacija in prekrivanje

- ☐ Na površini rezine se z dodajanjem kisika pri temp. 1000 do 1200 °C najprej ustvari izolacijska plast silicijevega dioksida.
- ☐ Površina se nato prekrije s svetlobno občutljivo snovjo – fotorezist, ki se pod vplivom svetlobe raztopi.

Faze procesnega koraka :

2. Maskiranje

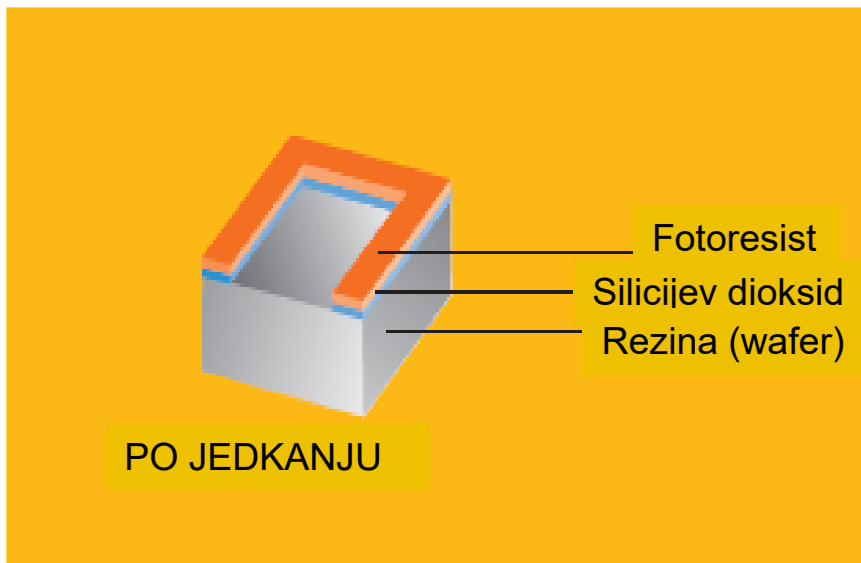
- Maska, ki se oblikuje pri načrtovanju vezja, se s fotolitografskim postopkom nanese na površino in določa obliko vezja v določeni plasti čipa.
- Za pozicioniranje maske na rezino so potrebne izredno precizne naprave – stepperji.
- Steper z ultravijolično svetlobo osvetli dele površine, ki niso pokriti z masko.
- Osvetljeni predeli fotoresista se spremenijo v raztopljeno lepljivo plast.

Faze procesnega koraka :

3. Jedkanje

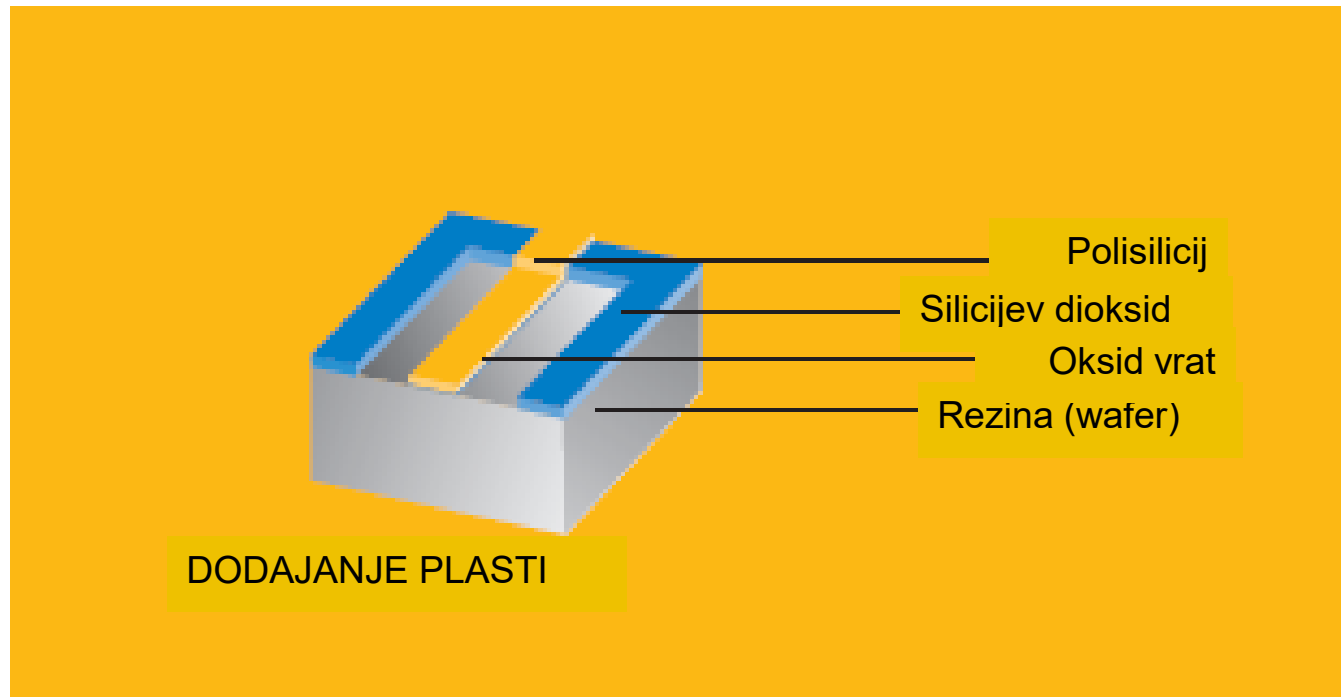
- Osvetljeni deli fotoresista se odstranijo in odkrijejo plast silicijevega dioksida, ki je tako na teh delih nezaščitena.
- Z jedkanjem se ti nezaščiteni deli silicijevega dioksida odstranijo, na rezini pa ostanejo vzorci silicijevega dioksida

Faze procesnega koraka :

4.a Dodajanje plasti (povezave,priključki,...)

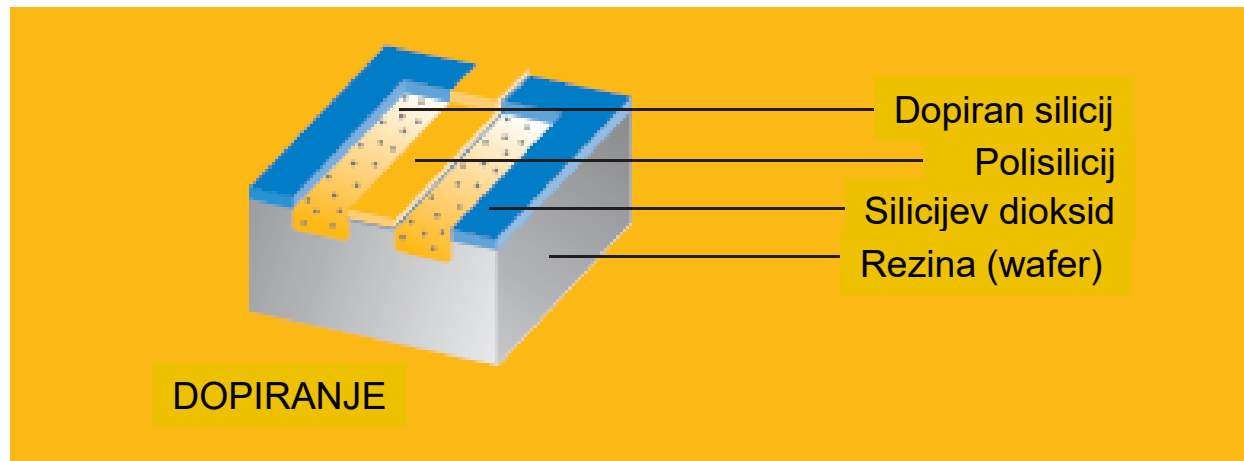
- Dodatni materiali, kot npr. polisilicij (silicij, sestavljen iz manjših kristalov), ki prevaja električni tok, se nanašajo na rezino z nadaljnjim maskiranjem in jedkanjem.
- Tako se na rezino nanese in delno odstrani več plasti, ki imajo vsaka drugačen vzorec in tvorijo tranzistorje in povezave med njimi.

Faze procesnega koraka :

4.b Dopiranje (difuzija) – za tvorbo tranzistorjev

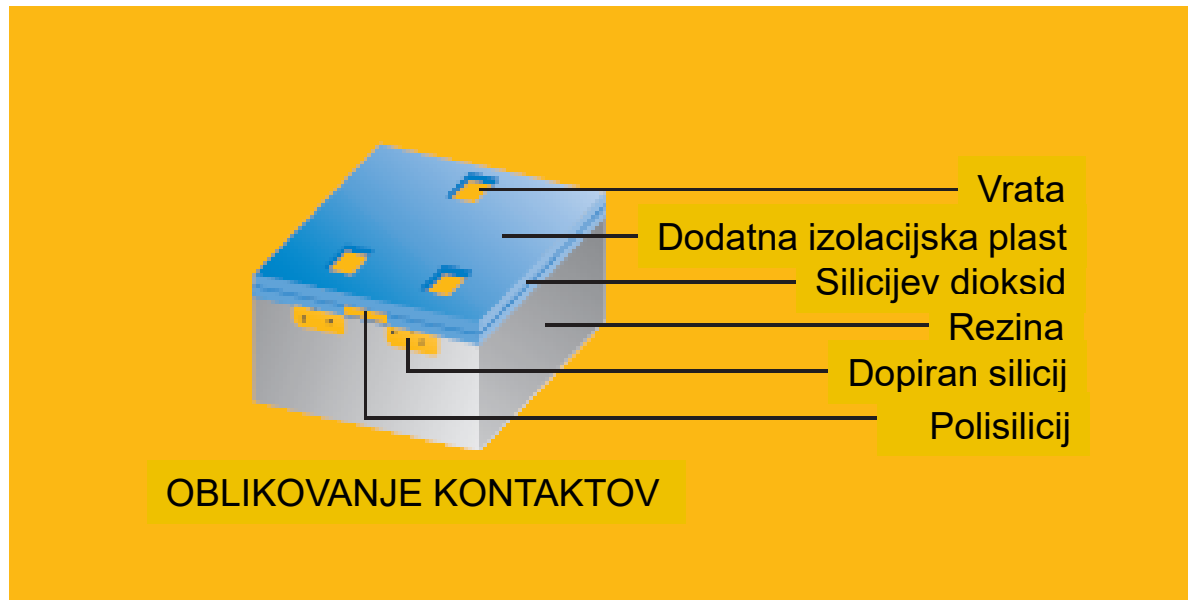
- Izpostavljena področja se bombardirajo z ioni različnih materialov, največkrat bora, fosforja ali arzena (nečistoče).
- Ti ioni prodirajo skozi kristalno mrežo silicija in spremenijo električne lastnosti na teh področjih.
- Dopiranje “spremeni čisti silicij v tranzistor”, ki lahko pod vplivom krmilnega signala prevaja električni tok ali pa ne – deluje kot stikalo in tako predstavlja binarno 1 ali 0.

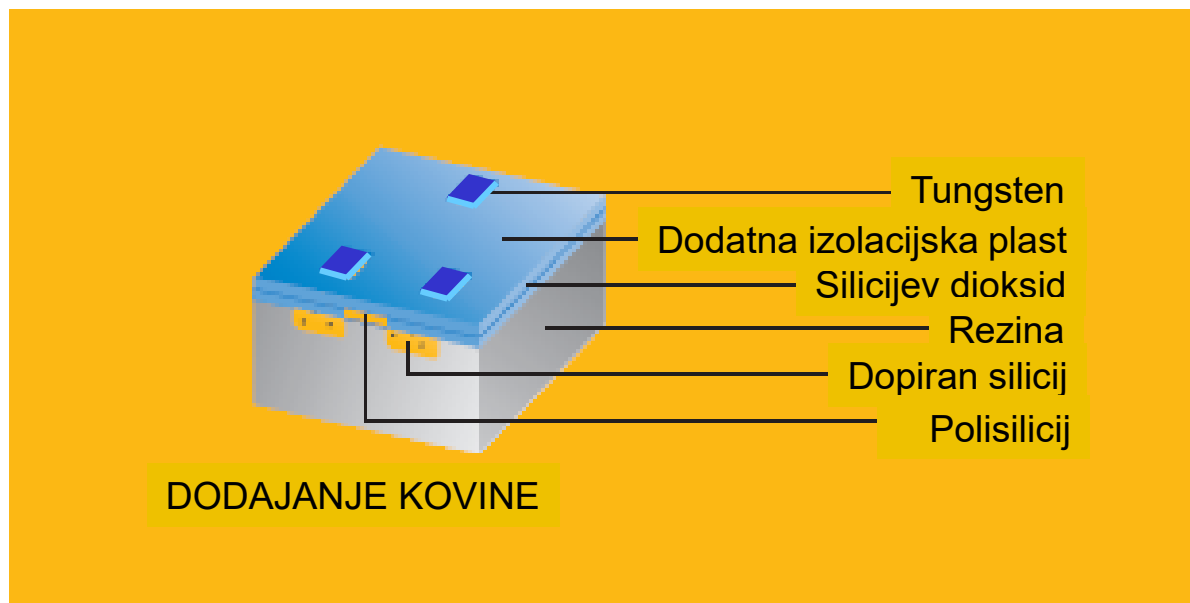
Faze procesnega koraka :

4.c Oblikovanje kontaktov

- Za povezave med posameznimi plastmi se z nanašanjem kovin, maskiranjem in jedkanjem oblikujejo električni kontakti.

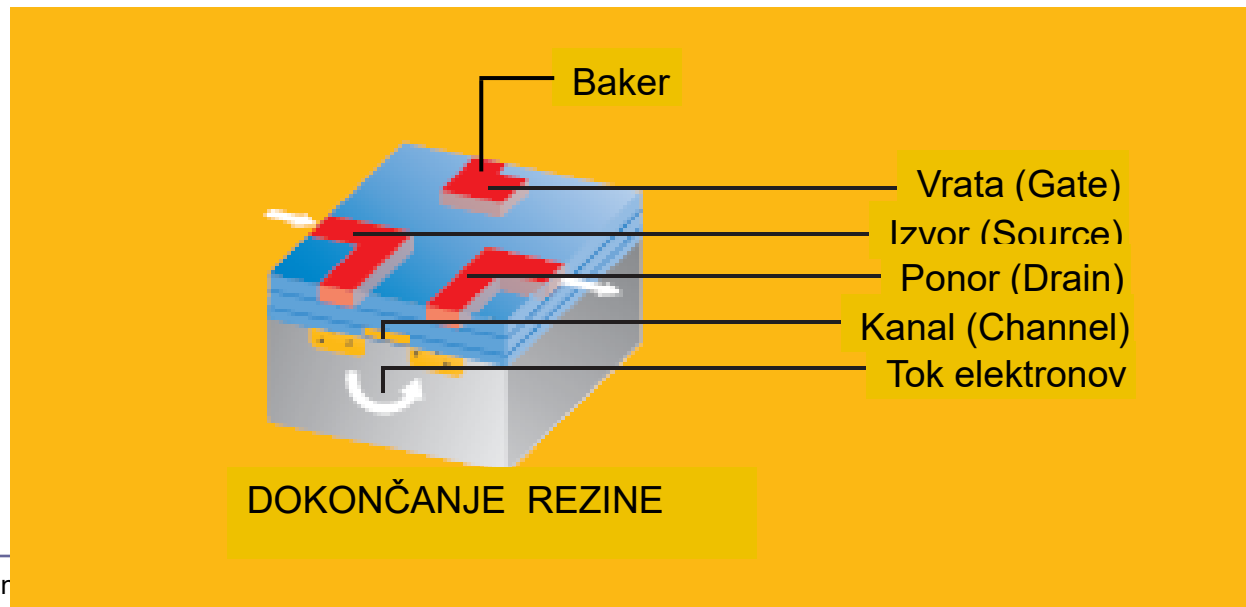

Faze procesnega koraka : 4.c Oblikovanje kontaktov

■ Dokončanje rezine

- Pozitivni naboj na vratih tranzistorja privlači elektrone, zato **po kanalu med izvorom in ponorom tranzistorja steče električni tok (on)**.
- Negativni naboj na vratih tranzistorja pa prepreči, da bi tok tekkel med izvorom in ponorom (off).
- V tridimenzionalni strukturi je tako zgrajeno vezje na čipu.
- Dokončana rezina vsebuje nekaj 10 ali 100 čipov vsak z milijoni tranzistorjev, ki delujejo kot stikala.

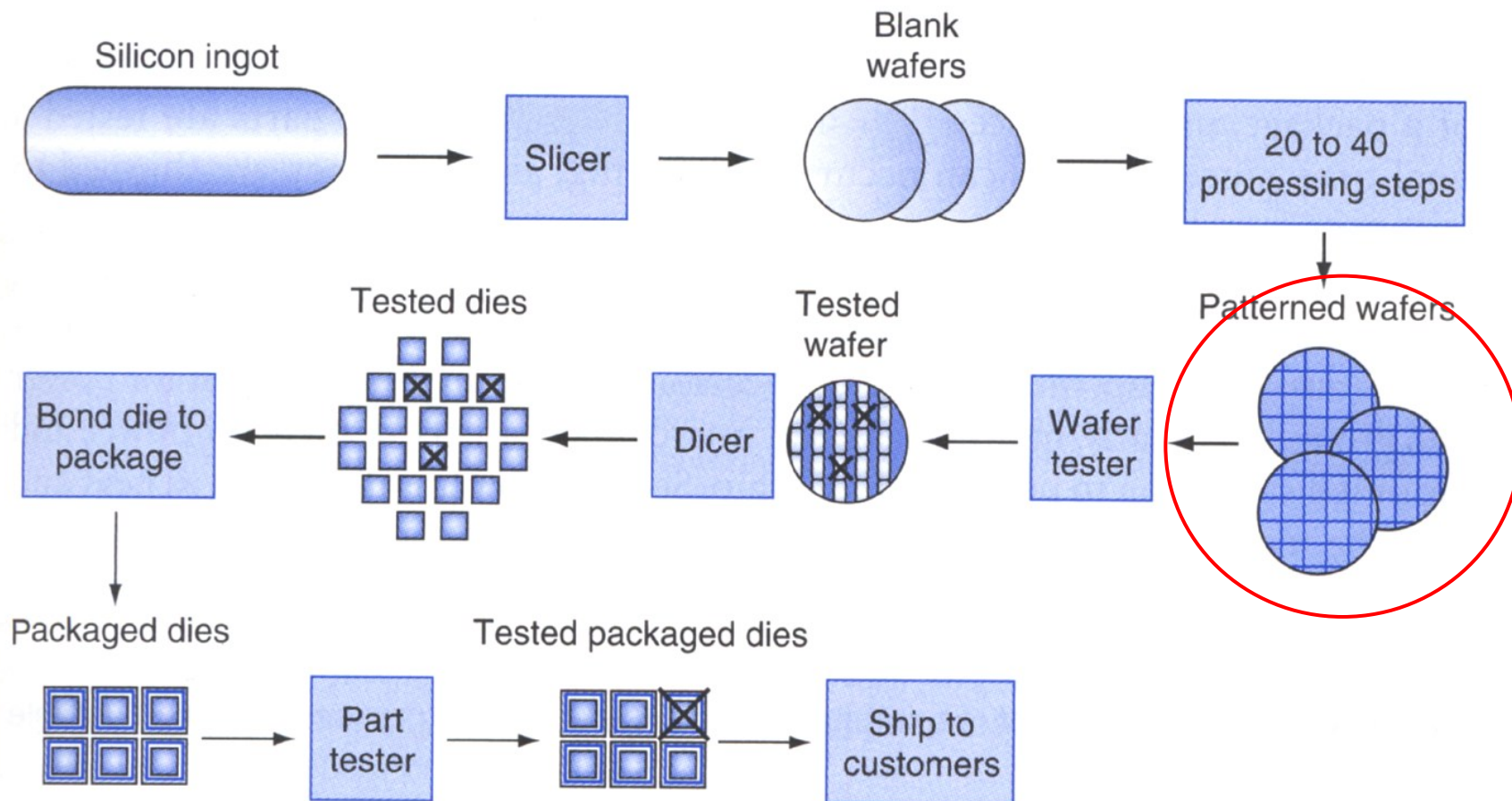

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij – Končna obdelava

Končna obdelava:

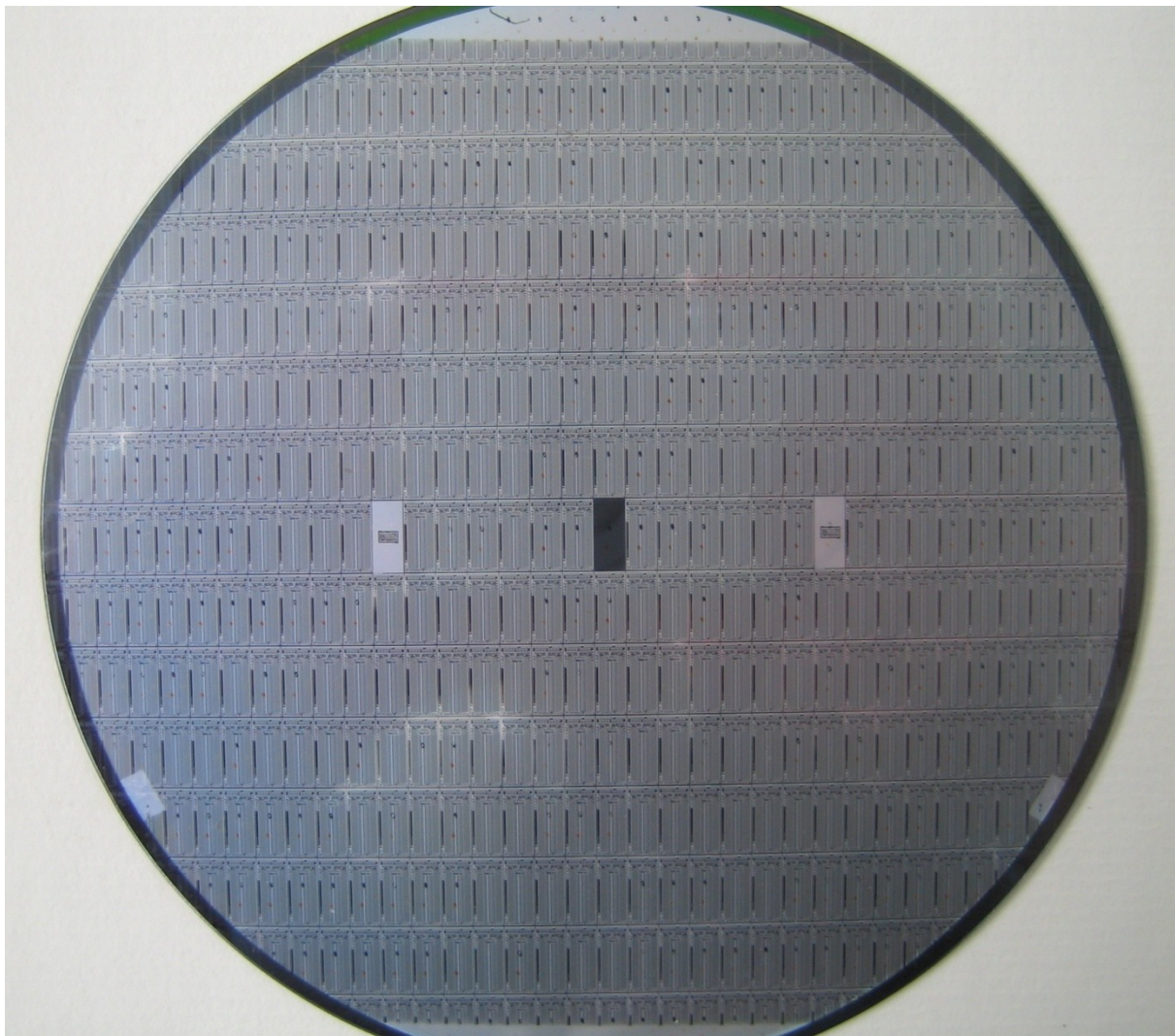
- testiranje čipov na rezinah (»die«)
- razrez rezin na čipe
- povezave priključkov na čipu z žičkami na priključke ohišja
- končno testiranje

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij - testiranje

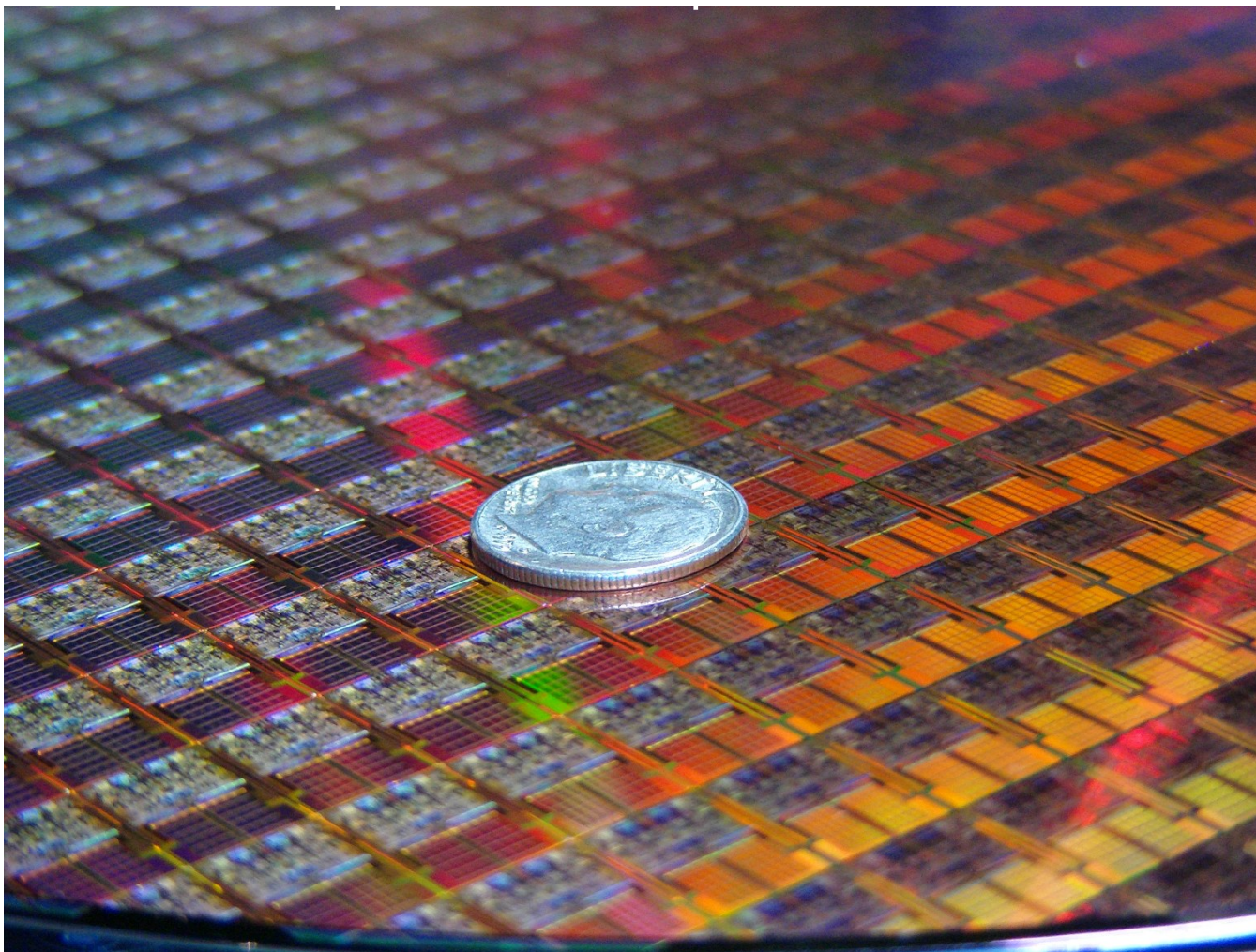

David A. Patterson, John L. Hennessy:
Computer Organization and Design, Fourth Edition

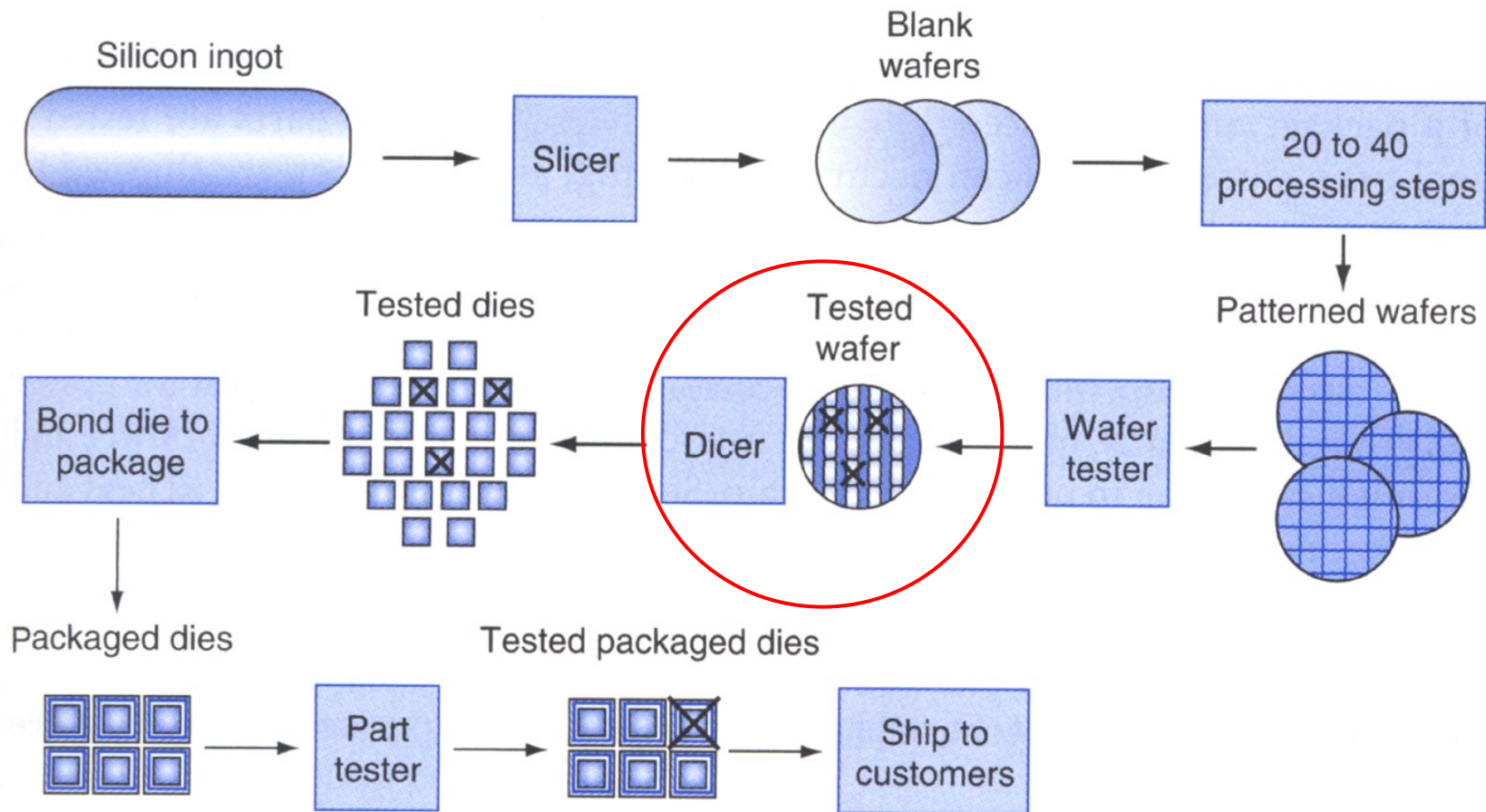
Rezina (wafer) s približno 250 pomnilniškimi čipi pred razrezom

Primer čipa: Intel 80x86

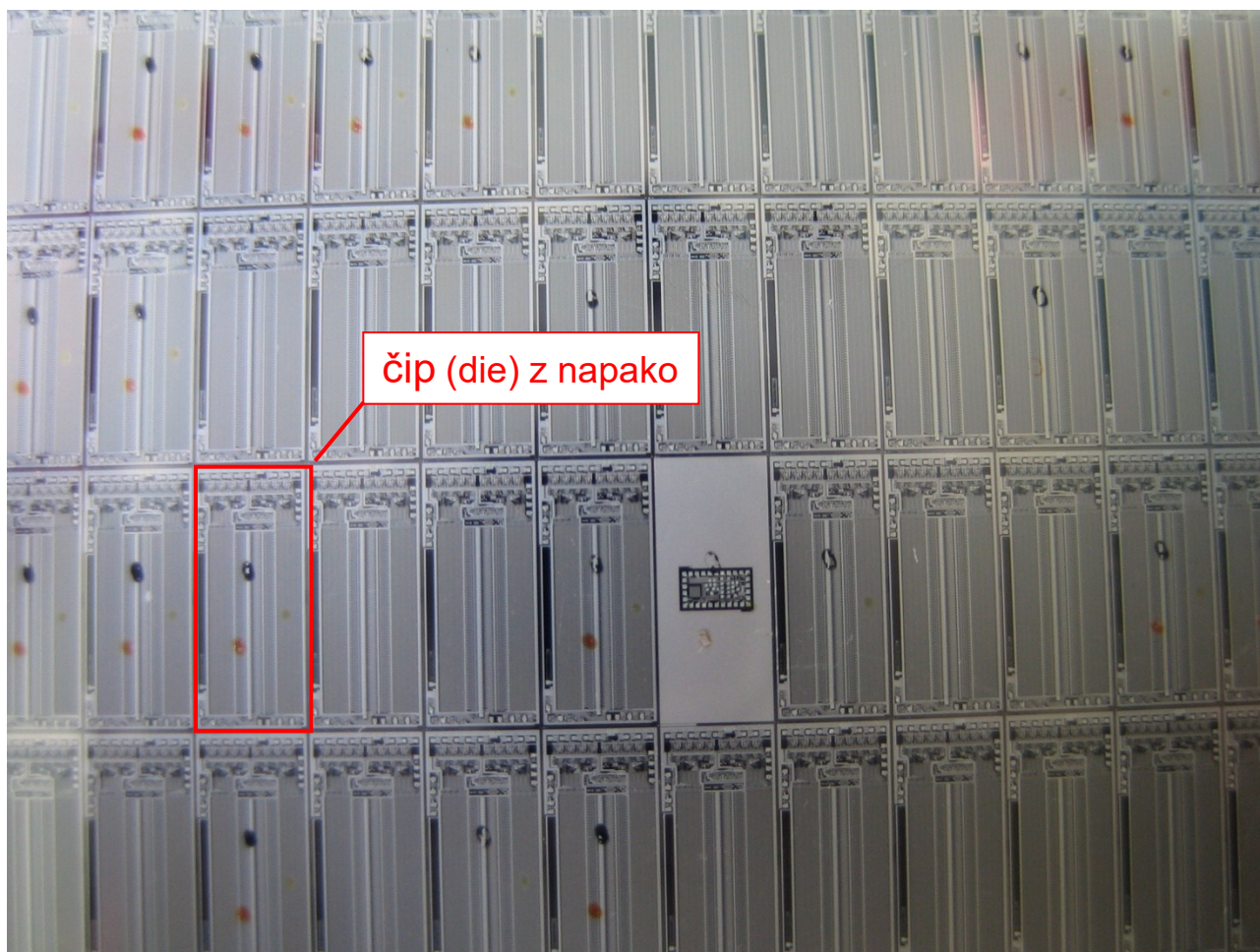

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij - testiranje

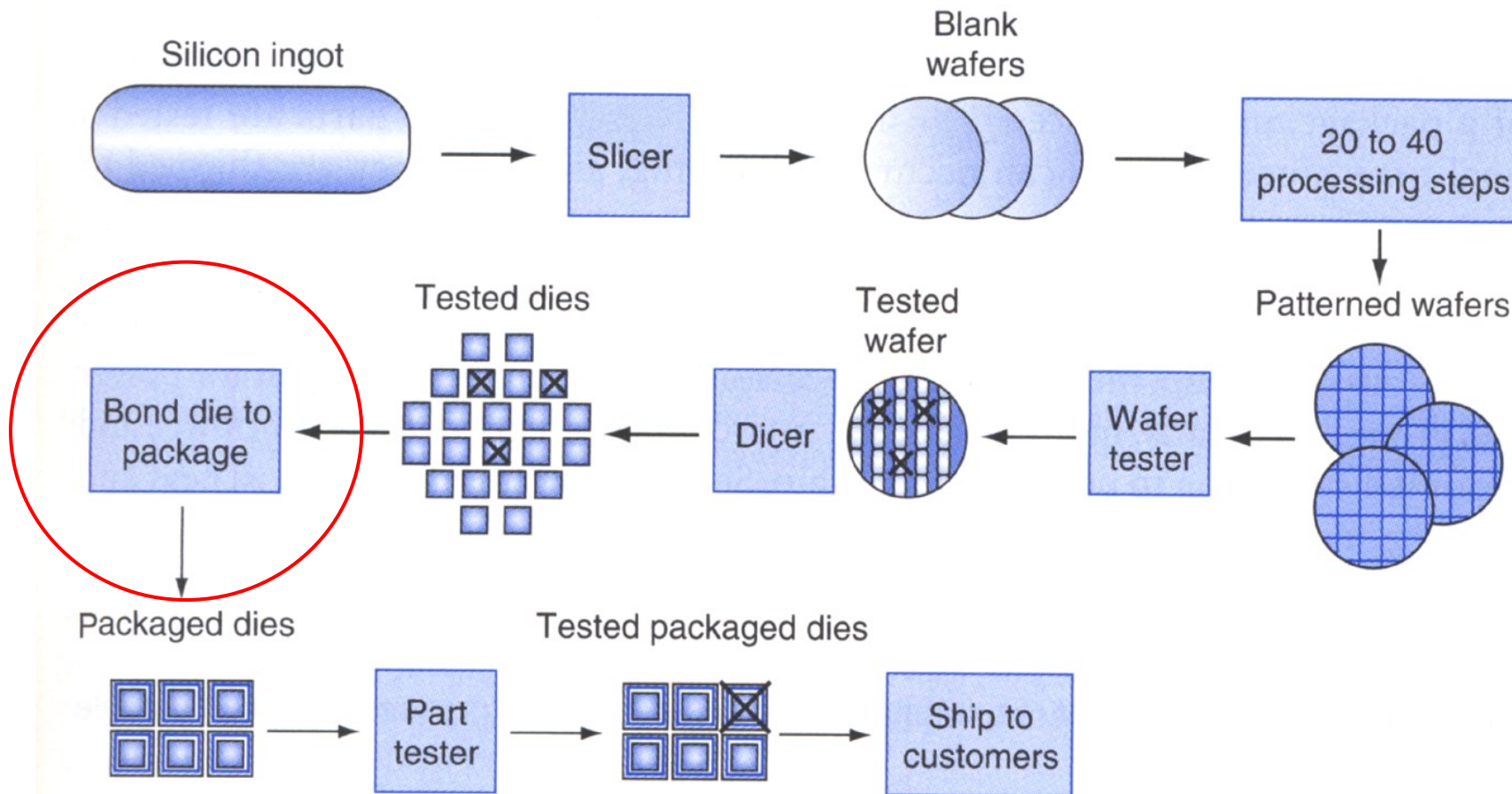
David A. Patterson, John L. Hennessy:
Computer Organization and Design, Fourth Edition

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij – zaznavanje napak

Rezina z označenimi slabimi čipi

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij - pakiranje

David A. Patterson, John L. Hennessy:
Computer Organization and Design, Fourth Edition

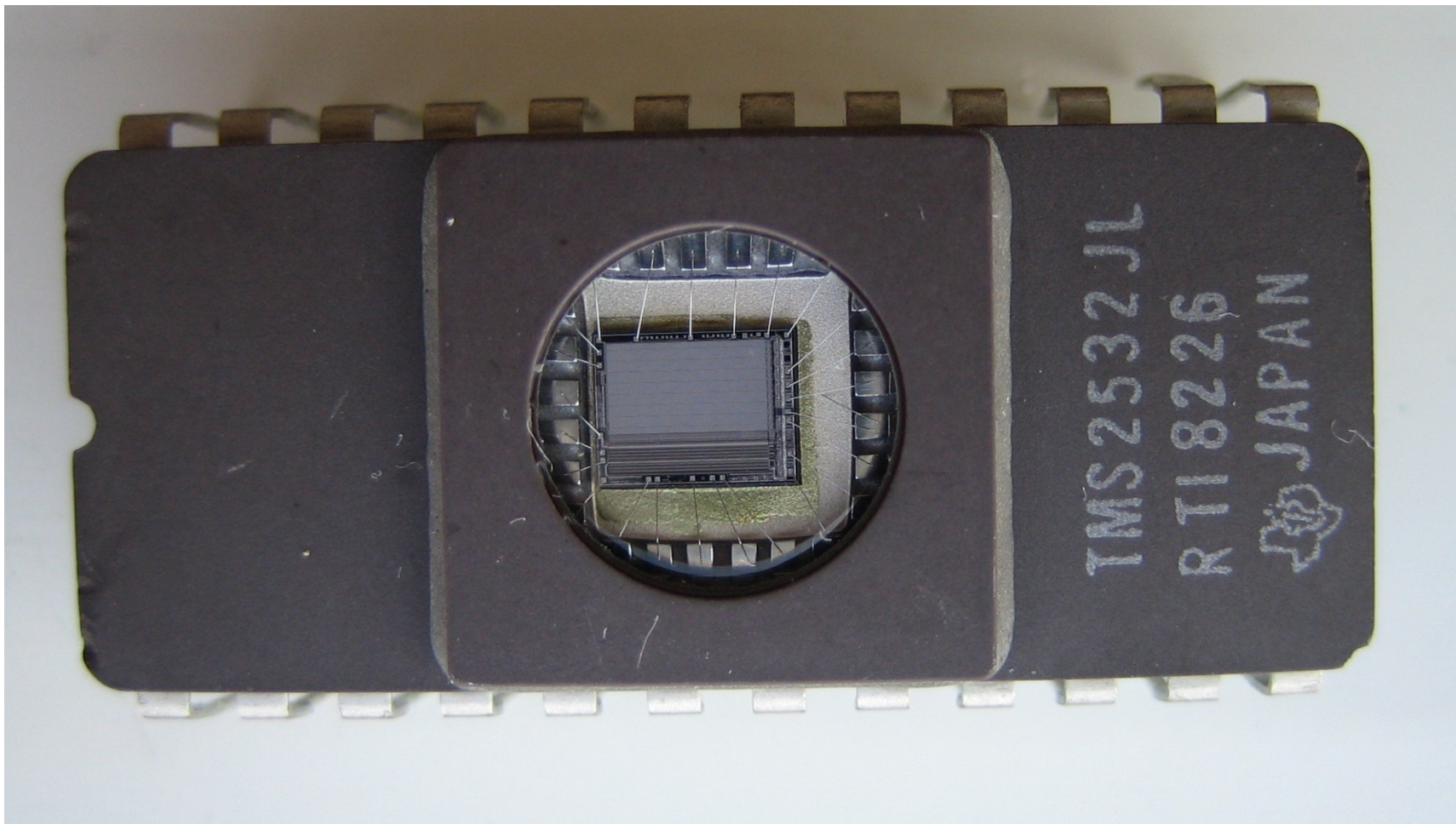
1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij – povezovanje

■ Bondiranje (Bonding)

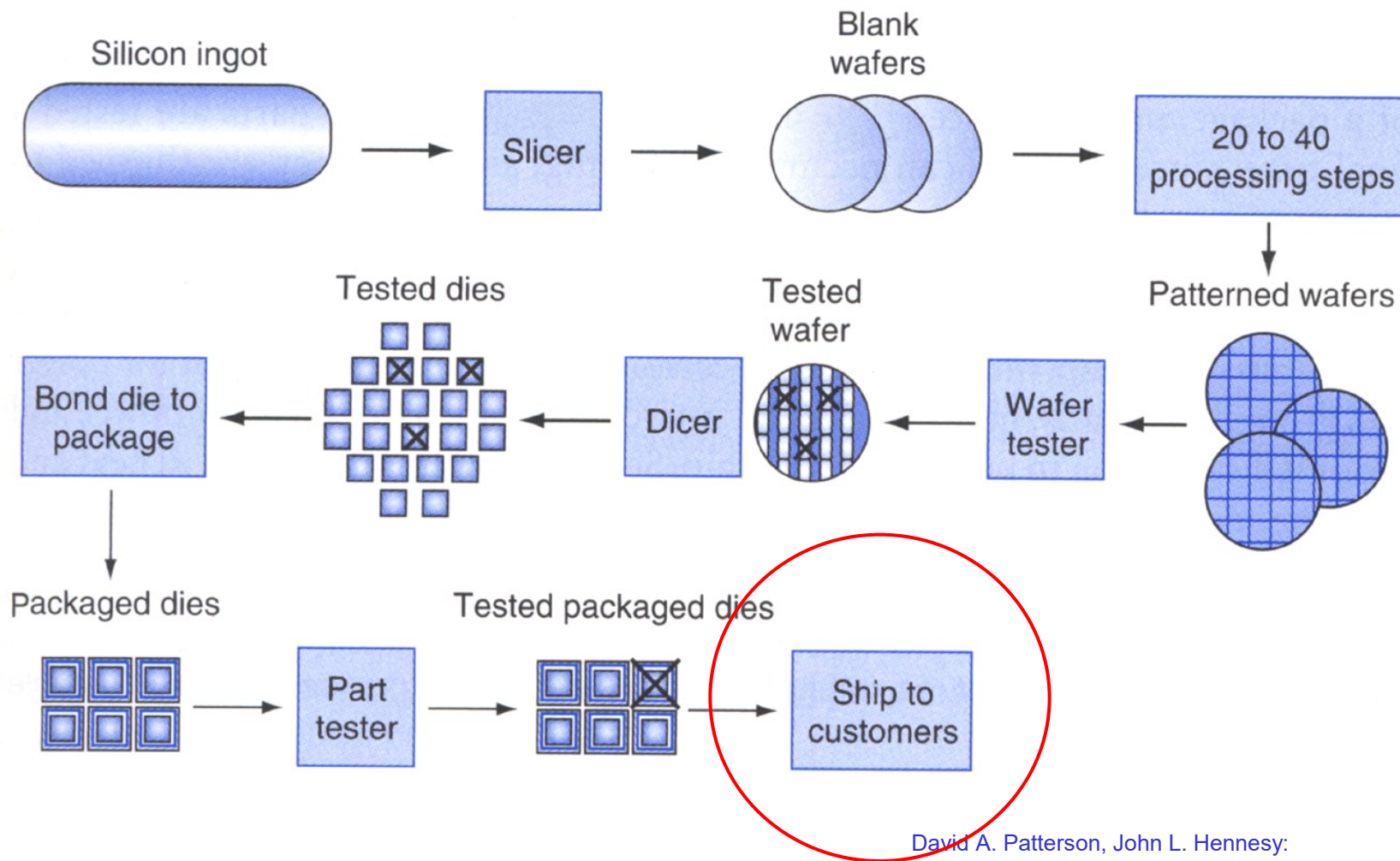

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij – povezovanje

■ Bondiranje (Bonding) - Primer

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij – distribucija

David A. Patterson, John L. Hennessy:
Computer Organization and Design, Fourth Edition

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij - Povzetek

- Silicijev valj – “Ingot”
- razrez na rezine (‘Wafers’)
 - poliranje
 - pazimo na nečistočo
- 20-40 procesnih korakov
 - nanašamo :
 - tranzistorje
 - povezave
 - izolatorje

1.3.3.2 Postopek izdelave VLSI digitalnih vezij – Povzetek korakov

Procesni korak :

□ **izolacija in prekrivanje**

- nanašanje Silicijevega dioksida (kot izolator)
- dodana plast na svetlobo občutljivega materiala – “fotoresist”

□ **maskiranje**

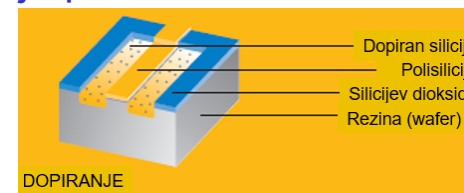
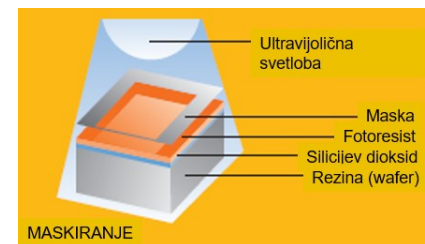
- fotolitografija - obsevanje skozi masko, tam kjer je osvetljen postane fotoresist odstranljiv

□ **jedkanje**

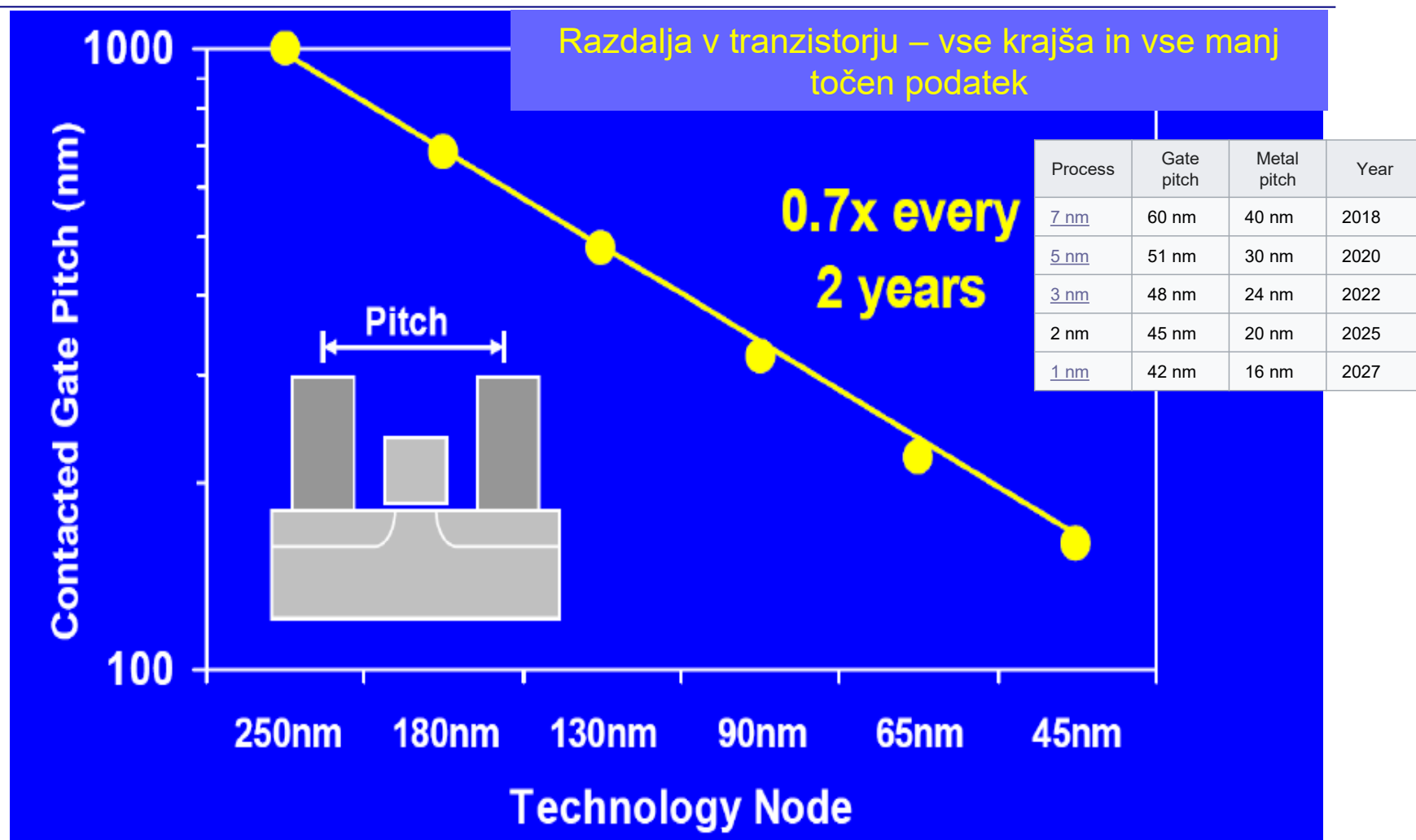
- odstrani osvetljeno plast “fotoresista” in po potrebi še spodnje plasti materiala

□ po potrebi eden od naslednjih postopkov:

- **dopiranje** (za tvorbo kanalov pri tranzistorjih)
- **nanašanje plasti prevodnikov** (za oblikovanje povezav, priključkov, povezav med nivoji)
- **nanašanje plasti izolatorjev** (zaščita, oblikovanje povezav, pač po potrebi, itd...

1.3.3.3 Potencialni problemi v sodobnih VLSI vezjih

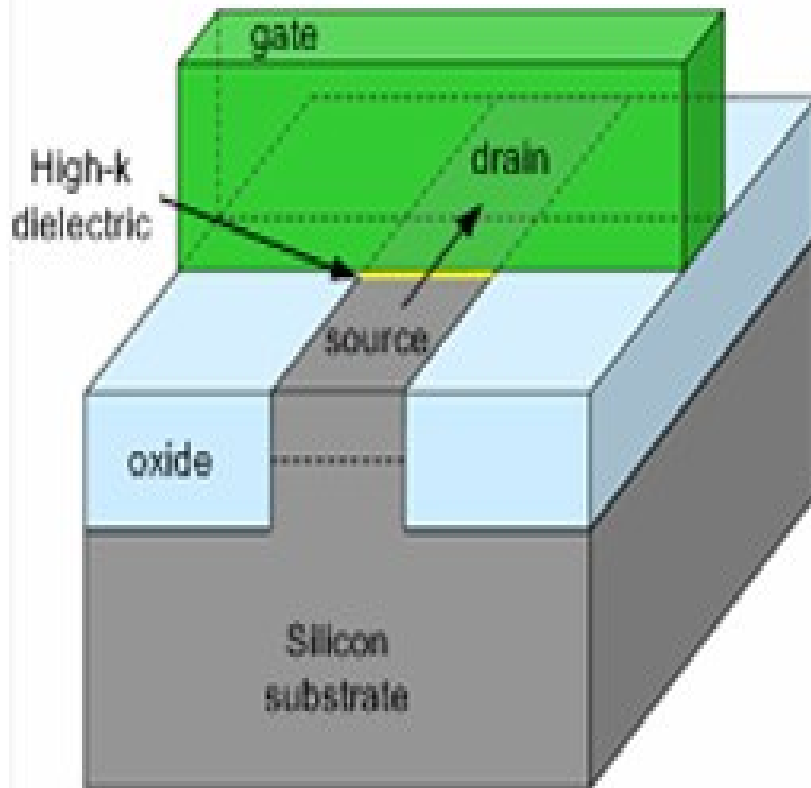
IEEE/IDEM 2007 (International Electron Devices Meeting) Intel

1.3.3.3 Potencialni problemi v sodobnih VLSI vezjih – 3D tranzistor

planarni 2D (vodoravna lega)

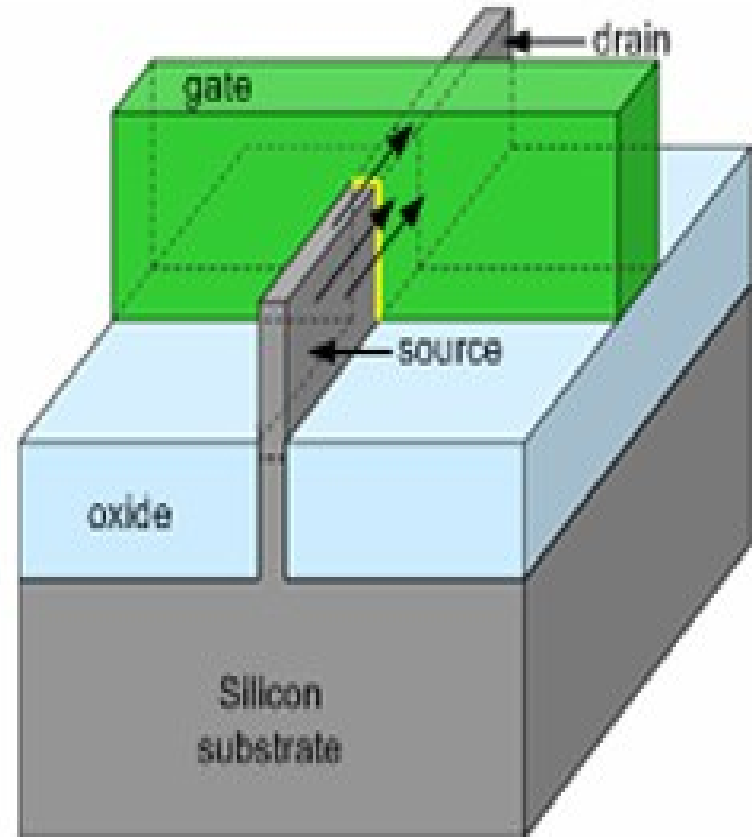
in

3D tranzistor (se širi v višino)

Planar 2D transistor

22nm tehnologija izdelave čipov

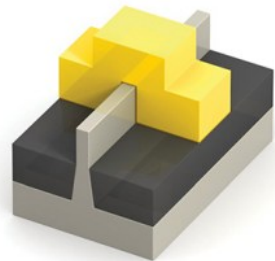
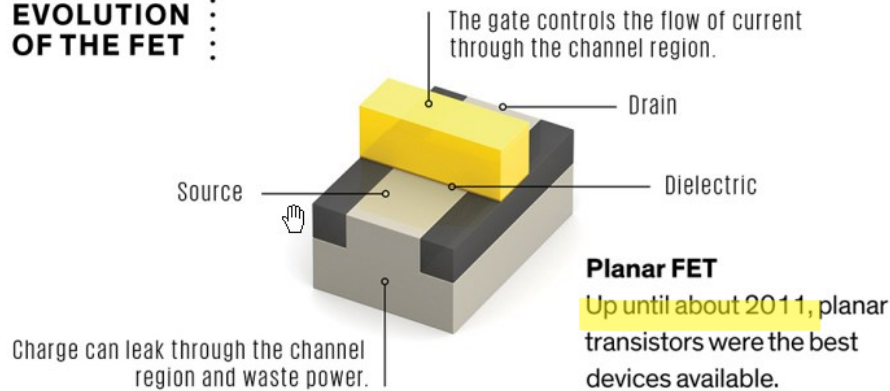
Tri-gate 3D transistor

premer Si atoma je 0.24nm!!!

1.3.3.3 Potencialni problemi v sodobnih VLSI vezjih – 3D tranzistor

Sodobni razvoj tranzistorja
Planarni (vodoravno) -> FinFET (navpično) -> Nano lističi

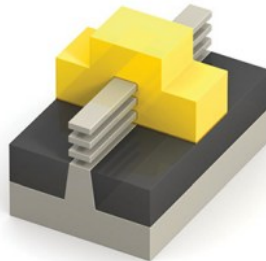
EVOLUTION OF THE FET

FinFET

Surrounding the channel region on three sides with the gate gives better control and prevents current leakage.

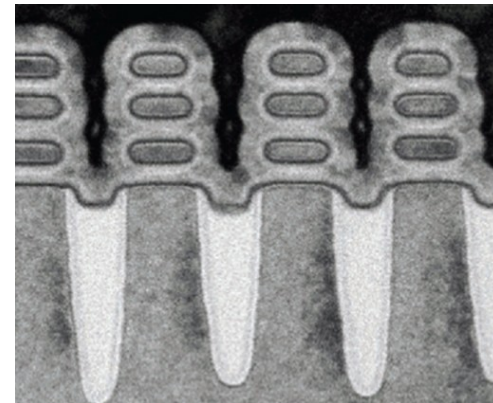
Illustration by Emily Cooper

Stacked nanosheet FET

The gate completely surrounds the channel regions to give even better control than the FinFET.

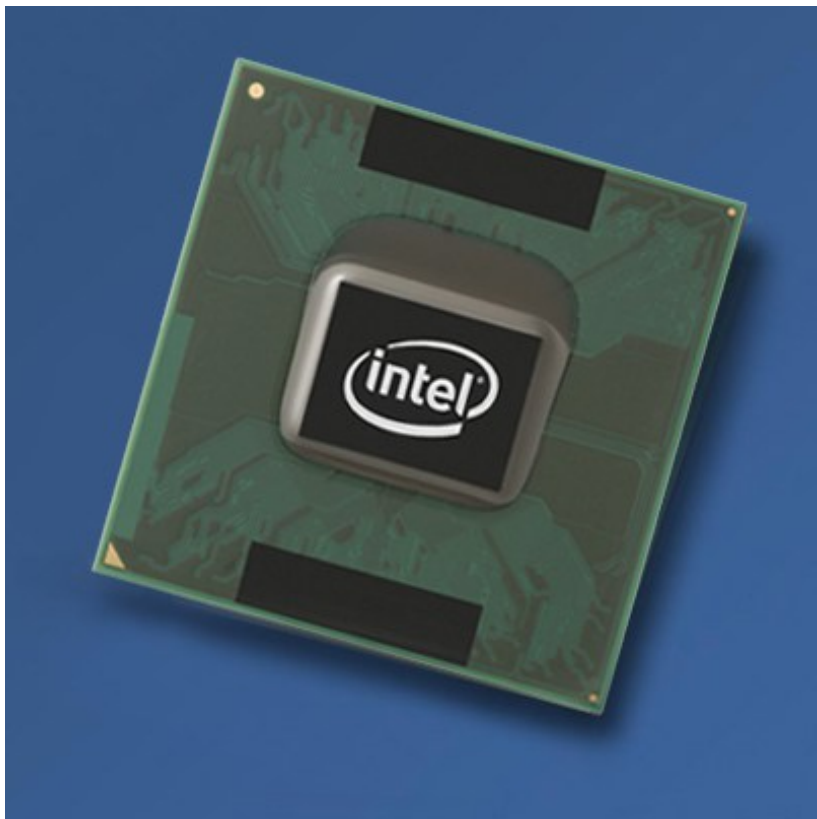
2nm tehnologija
izdelave čipov (IBM)

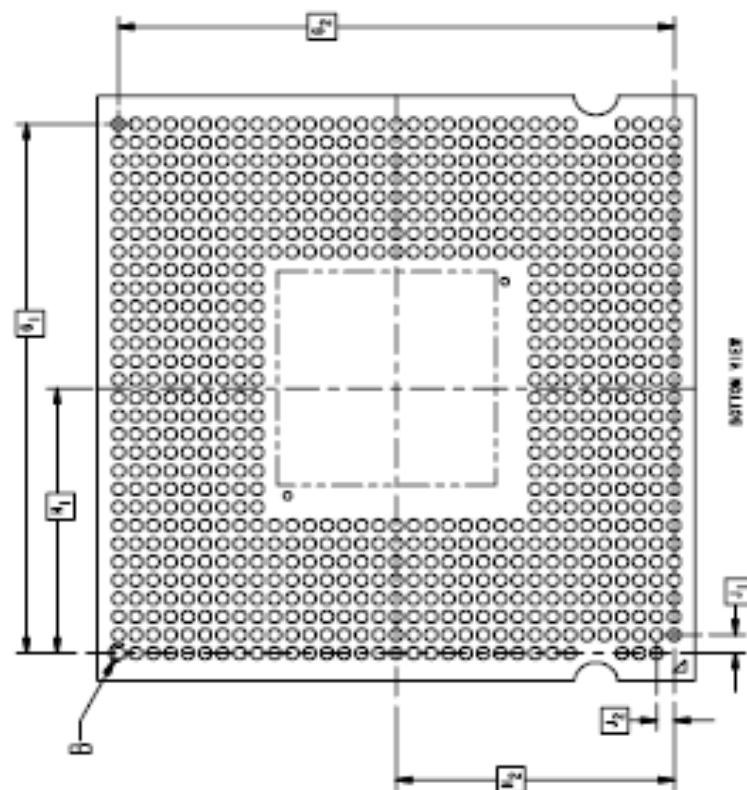
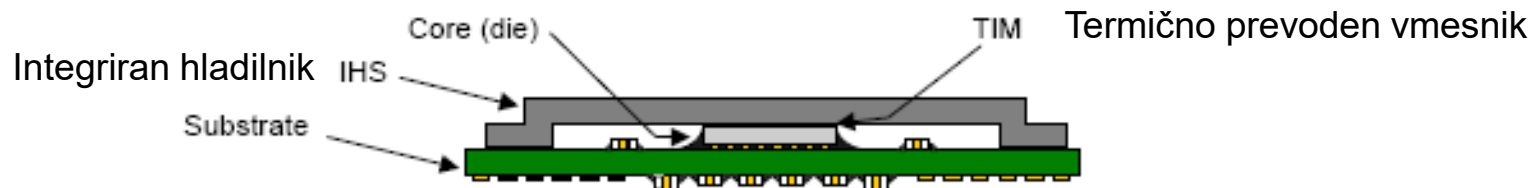
IEEE Spectrum 2021

<https://spectrum.ieee.org/ibm-introduces-the-worlds-first-2nm-node-chip>

Primer čipa: Intel 80x86

Primer čipa: Intel 80x86

1.3.3.3 Potencialni problemi v sodobnih VLSI vezjih - pregled

Z večanjem stopnje integracije:

- se dimenzije tranzistorjev in povezav manjšajo
- vezja (tranzistorji) za svoje delovanje porabljajo energijo (odvečna toplota)

Zato je pomembno da :

- učinkovito distribuiramo energijo po čipu:
 - veliko število kontaktov je za napajanje (V_{cc} in GND)
- učinkovito odvajamo odvečno toploto :
 - hladilniki, ventilatorji

Trend zmanjšanja porabe (TDP = Thermal Design Power) :

- Intel Core i7-920 s frekv. jedra 2.66GHz; **TDP = 130W** , 45nm
- Haswell: Core i7 4771, TDP = 85 W (sept. 2013) 22nm
- Skylake: Core i7-6700, **TDP = 65W** (avg. 2015) 14nm
- AlderLake: Core i7-12700, **TDP = 65W** (jan. 2022) 10nm
- RaptorLake: Core i7-13900, Base/Max=**55/157W** (Q1'23)
- ArrowLake: Core Ultra 9-285, Base/Max=**65/182W** (Q1'25)

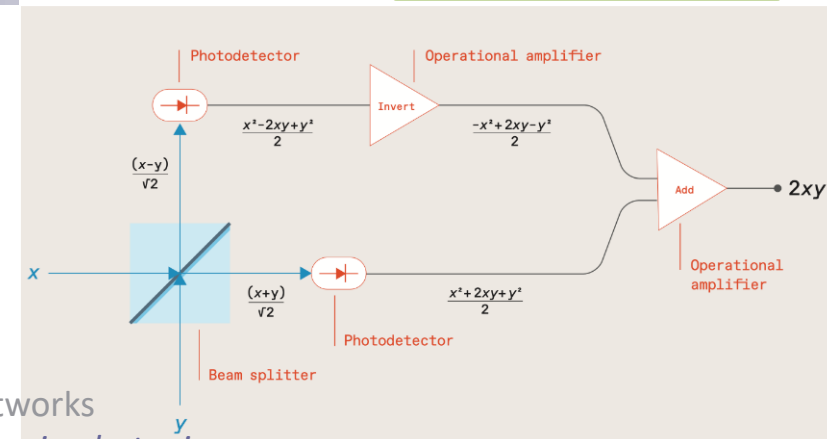
1.3.3.4 Potencialni tehnološki premiki (izbor)

Tehnologija (primer optike):

THE FUTURE OF DEEP LEARNING IS PHOTONIC

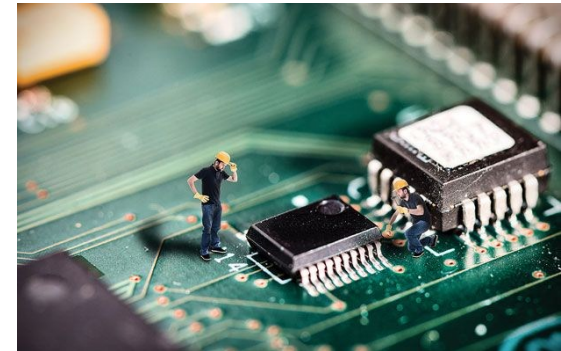
Computing with light could slash the energy needs of neural networks

Z naslova <<https://spectrum.ieee.org/the-future-of-deep-learning-is-photonic>>

Pristop – splošni ali namenski:

Engineers can cut size and power in half by stripping away unused logic gates from general-purpose microcontrollers

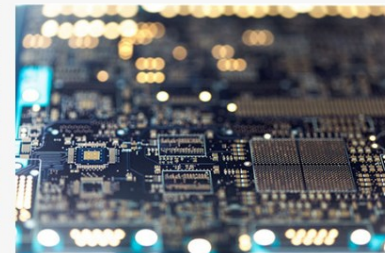
Starting with an openMSP430 microcontroller, they produced bespoke designs meant to perform applications such as the fast Fourier transform, autocorrelation, and interpolation filtering. These designs had fewer than half of the logic gates that were part of the original microcontroller design. In fact, none of the 15 common microcontroller apps they studied needed more than 60 percent of the gates. On average, the resulting chips were 62 percent smaller and consumed 50 percent less power. By exploiting the timing savings from signals traveling a shorter distance, the average power savings jumped to 65 percent.

Z naslova <<https://spectrum.ieee.org/bespoke-processors-a-new-path-to-cheap-chips>>

Dodatna gradiva, video

Izdelava tiskanega vezja – tudi najzahtevnejše tiskano vezje

Izdelava tiskanega vezja zahteva profesionalen pristop ter ogromno znanja in izkušenj. Le tako je mogoče zagotoviti, da bo tiskano vezje opravljalo svojo nalogo na dovolj visokem nivoju. Posamezne komponente, kot so kondenzatorji, uporniki ipd., so običajno prispajkane na tiskano vezje, pri kompleksnejših oblikah pa lahko naletimo tudi na vdelovanje elementov na podlago. Kadar nam je pomembno, da vezje omogoča čim večjo gostoto komponent, se odločimo za večslojno vezje (načeloma do 24 slojev), možna pa so tudi enostranska (z eno stranjo iz bakra) in dvostranska tiskana vezja, pri katerih imamo dve bakreni plasti.

- Posnetki o postopku izdelave VLSI vezij :

How ST designs and manufactures semiconductor devices – YouTube (*prikažemo*)

2020: From Sand to Silicon: The Making of a Microchip | Intel
Making the Microchip — At the Limits III Preview/ The Making of a chip

Intel: The Making of a Chip with 22nm/3D Transistors